

B. 2153.

Tallinna juht



J. Ploompuu kirjastus

Hind 15 kop., laulupidu ajal 10 kop.

Maissaar
TALLINNA
ÜMBRUSKONNA
KAART



Maissaar

Karja-
kalla
mäes

ENSV TA
Kirjandusmuuseumi
Arhiivraamatukogu

55990

Tallinn ja tema ümbrus.

Üleüldised teated.

Linna seisukoht. Cesti kubermangu pealinn, Tallinn, seisab 59°26' laiu-
jel ja 42°27' pikkusel Soome lahe lõunarannal. Tema aluspinnaks on väitene
endijest merepõhjast tekkinud lagendit, mille keskelt määratu juur *Toome mäeks*
kutjutud kalju kõrgele ulatab. Kõver rannapiir ühes 4 saarega ja terava *Wiimfi*
poolejaarega sünnitab ilusa lahe ja sadama.

Linna nimi. Tallinnal on hulk nimetusi — Cesti keeles: Tallinn, ware-
malt: *Vindanijsa*; Vene keeles: КОЛЫВАНЬ, РЕВЕЛЬ; Saksa keeli: Reval;
Soome keeli: Rääveli. Nende nimede seletamise kallal on küllalt pead murtud,
aga ühisele otjusele pole veel jõutud. *Vindanijsa* (*Vindaniisse*) nimetuse leiame
wanast Läti Hindreku kroonikast, kus ta muistsel eestlaste kantfi praegusel Tal-
linna paigal tähendab. Seda nime seatakse rahvajuttude tangelase *Kalewi* abi-
kaasjaga *Vinda*'ga ühte. *Zoompea* ei olewat muud kui *Kalewi* haua peale
kogutud kiwituki, mida *Vinda* ehitanud. Teised järeldavad nimets: *Linn* *Da-*
nissa — *Daani linn*, millest liihenemise teel ka pärast Tallinn tekkinud. See
tähendawat, et linn daanlaste asutatud olewat. Arwatatse ka, et nimi *Tal-*
linna, s. o. talve-linna, laewade talwist asupaika, tähendada.

Wenelaste *Kolowan*, mis niisama wanalt ette tuleb, kui *Vindanijsa*, on
muidugi nimetusest: *Kalewan* linna — *Kalewi linn* — tekkinud.

Teised nimetused: *Kewel*, *Reval*, *Rääweli* — tulewad wist *Daani sõnast*
„ræwfel“ (weealune kalju, liiwaleete). Mõned uurijad (*W. Reiman* jne.) otjwad
juurt Cesti sõnast *Kahala* (raba maa).

Maapind. Mabalit, mille peal linn asub, hakkab mere poolt tõusma, ning
lõpeb wiimaks pita ning kõwera, pea ümber linna ulatama mäeseljandikuga. Põhja-
hommikutpoolset seljandiku külge nimetakse *Lasnamäeks*, lõunahommikutpoolset
Ulemiste mäeks, lõunapoolset — *Liivamägede eks* ja lõunaõhtupoolset
— *Siniste eks mägede eks*. Seljandiku keskmine kõrgus on weepinnast üle
20 jalla. Kesk jeba lagendiku, negu nimetatud, seisab *Toome mägi*, mis
ennewanast, kui meri weel *Ulemiste järweni* ulatab, väitene järju kallastega saar
oli. Lõunapool külges ajub

Ulemiste järw, mille weepind mereweest 17½ jülda kõrgemal seisab. Järw
on 8 ruutwersta juur; tema kallaste pikkus ulatab üle 12 wersta. *Ulemiste järw*,
waremalt ka *Kuninga järweks* ja *Järweküla järweks* nimetatud, annab Tallinnale

tarwikitu jao weti. Juba 14. aastajaja tessel ehitati esimene weewärt, mis Harjuwärawa juures wallikraawiga sines ja Wäike-Rannawärawa juures merde woolas. Rootsi walitjuse ajal oli weewärt juba maa-alufetš ehitatud. Praegusele weewärgile pandi 1867. aastal algust; 1881.—83. aastal laienitati weetorude wõrtu ning ehitati Tõnismäele uus weetorn, mis ta sübalinnale ja Toompeale weti annab.

Järwest wälja woolawad Härjapea jõgi ja Muistjõgi; sisse woolawad mõned wäikesed ojad. Urwatawaste saab järw oma weefogu põhja-hallitatest. Järwe põhi on kõigest ühes weerandis liiwane, muidu patju muda korraga kaetud. Vääne pool on muda paiguti 3 sülla sügawune, ja saab suplejatele tarde-tawaks. — Järwe lõunakallas on turbaraba, mis männametjaga kaetud. Siin ja idakal tal süüb järw ennaft itka taugemale, kuna ta läänepool liwaleetede eest taganeb. Luiskliiw ulatab sügawale, alla weepinna; ning annab weele läbitungimiseks wõimaluse. Karbetasse, et järw wõib läbi murda ja merde woolata, eht linnale uputusit jaata, nagu 19. aastajaja tessel torb lugu olnud. Sedajama hädaohu kujutab ta rahwajutt wanast hallist mehikeseft, kes igal aastal linna wärawate peale koputamas käib, küsides kas linn walmis saanud. Witawa wastuse peale kaob mehike tagasi. Kui aga kogemata „jah“ wastatakse, siis uputawat järw linna ära.

Linna piirkond. Tallinna linna ja lähemate ümbruste piirkonnas on 55 ruutwersta maad. Sellest maast on üle 12 ruutwersta majadega täidetud. Uulitjate pikkust loetakse 80 wersta peale ja elumajajid on linnas 6000 ümber, seal hulgas kwihooneid umbes 1000.

Tallinna laht on 14 wersta pikk, 8 wersta lai ja tsestmiselt 13 sülla sügaw. Sadam jääb pea aasta läbi jääft wabaks ja on marude eest saarte läbi mere poolt hästi kaitstud. Reift saartest on kaks, Suur ja Wäike Paljasaared linna, Aigna ja Paisjaar aga kroonu päralt. Mõlemil wiimasel saarel kaswab rohkeste okasmetsa. Palarauna ligidal on nõndanimetatud wana patareid — weike kaljusaarete, ilma mingi halja kaswuta. Wanal ajal seifis seal tugew patareid. Krimmi sõja ajal tarbeti, et Inglise laewastik wõits saarete oja kätte wõtta ja sealt linna peale tuleandmist algada. Selle hirmu kihutustel lõhuti patareid maha, ja sentajani on saar waremetes.

Elanikkude arv on Tallinnas wiimase 40 aasta jooksul siseserändamise läbi suureste kasranud. 1871. a. oli elanikka 30.000, 1889. — 50.488, 1897. a. (wiimasel rahwalugemisel) 64.578 ja 1909. a. (adreskontori teatete järele) üle 90.000 inimese. Cestlast on linnas 53%, sakslasi 25%, wenelasi 17%; teised on rootslased, daanlased, juudid, lätlased, inglased, poolakad, tatarlased jne.

Kliima. Tallinna kliima on termisele kasulit ja õhtupoolsete sagebate tuulte mõjul puhas. Rangat külma eht liig soojust tuntakse wäga harwa. Suwe soojus on paras, sügise pehmeõhuline ja pikk, talwe alati hiline, kewade üksi wilu-poolne. Keskmise aastajoojus on siin 4,6+ kraadi; nimelt jaanuaris —6°, juulikuus +17°. Aasta jooksul on tsestmiselt 50 jelget, 240 pilwelist ja 75 tormilist päewa. Wihma eht lund ajab aastaz 130 päewal.

Kaubandus. Tallinn on nüüd üks tähtsamatest Wenemaa kaubalinnadest. 1871. a. oli kroonu mete linnas 329.077 rub. tolliraha jaanud. 1899. a. 14.901.207 rubla ja 1909. a. 22.000.000 rubla. See kaubanduse kaswamine sündis suuremalt jaolt juurdeehitatud raudteede läbi. Kaupade sissewedu on wäljawoest alati palju juurem olnud, nagu tabel näitab:

1897. a. sissewheetud	56.305.400 r.	wäljawheetud	33.426.152 r. eest
1898. " " "	70.535.323 "	" " "	32.870.902 " "
1899. " " "	55.807.296 "	" " "	18.986.600 " "

Peaasjalikult weetakse Tallinnasse puuwillu, masinaid, waste, rauda, malmi, metallitõõsid, kwiisat, kofsi, gummi j. n. e. Wälja weetakse: wiija, linu, mune, liha ja muid süügiaineid. Wiimasel ajal on wõi wäljawedu Inglise maale tõusnud.

Tallinna ajalugu.

12. aastaja lõpuks oli ristiusst Lääne-Europas kindlale alusele saanud. Selleks ajaks jõudiswad ka riigid, mis suure rahwaste rändamise tagajärjel tuju-
nenud, sjenise korraldusega lõpule ning wõiswad piirid ida poole laiendada
halata. Bremeni kaupmehed ja preestrid asuwad Väina jõe juhu, esmalt rahuliste
kolonistidena; aga warsti algatate maa pärisrahwast alla suruma, ning neile
ristiusku peale jundima.

Ragu Bremeni peapiiskopi algatusel Riia paigul, nii toimetati daanlaste
poolt ka Lindanija kanfigga. Arwatawaste on daanlastel eestlastega jagemat kokku-
puutumist ja läbikäimist olnud. Lindanija elanud ei teadnud siis midagi karta,
kui 1219. aastal Daani wägi linna alla ilmus ja linna äkilise tormijooksuga oma
kätte wõttis. Wägiwallasaga ei olnud hisetungijate wastu mitte midagi ära teha.
Katsuti kawalust. Eestlased töotawad ristimist wastu wõtta, saiwad kingitusi ja
asusiwad juurte jalkadena Daani leeri ambrusesse. Esiotja pidustati jõbralistult,
aga kolmandamal päewal, mil daanlased muretumalt laagritelkides puhkasiwad,
tungiti nende tallale. Tehtis tibe werewalamine, mille juures Theodorich, kes esi-
mejeks Eestimaa piiskopiks pühitsetud ja keda eestlased kuningas Waldemar II.
pidasiwad, ära surmati. Kõige suuremas hädas hakkas Lundi peapiiskop Andreas,
kes kuningas juures wiibib, taewast abi paluma. Pärast näitab ta solbatitele weri-
punast lippu, millel walge rist teisel, ja ütleb, et see olewat taewast saadud, wõidu
tõutusega ühes. (Päriselt olnud see lipp Rooma paawsti poolt kuningale kingi-
tusjeks määratud.) Zmetegew ergutab sõjamehed uuele jõutatsele, Riigeni wärsti
Wjetiflaw ruttab oma slaawlastega abits; rohtem kui 1000 eestlast kättake lahingu
paigale maha, teised põgenewad. See sündis 15. juunil 1219. a. Sellest päewast
wõime Tallinna algust lugeda, sest nüüd ehitawad daanlased häwitatud Lindanija
ajemele Doomepea mäele oma kindluse, ja warsti saab ajutus uue nime: Rewele.
Zmetegew lipp tõstetate Daani riigi, ja ühtlasi ka Tallinna märgiks.

Järgmisel aastatel oli daanlastel mõnigi kord eestlastega wõidelda, kes
sõjakaid saarlasti ning wenelast abits tutjunud. 1223. aastal piiras 20.000-line
Wene sõjawägi Daani kindlust terwelt neli nädalat. Seekord suudeti weel wastu
panna, aga mitte enam, kui Riimi ordu wõim tallale tipsuma hakkas. 1227.
aastal langes kindlus sakslaste kätte ja Daani kaitsewägi rändas kodumaale.

Riimi mõdegawendade ordu, mis Riia piiskopi Alberti poolt 13.
aastaja algul asutatud, käis piiskopkonnaga ühtlasi Saks kuningariigi hulka.
Kuningas Heinrich VII. annetas (1228. a.) Rewele ühes Harju, Järwa ja Wiru
maakondadega ordule igawejeks omanduseks. Ordumeister Wolquin ehitas warsti Daani
kindluse ajemele kindla tiwisti lossi, mille nelja torni seast kaks praegugi
alles on. Ordulos (wäike loss, castrum minus) kättis ainult neljanditu
terwest Doome mäest, mis hiljemalt ka müüridega piirati ja suure lossi
(castrum major) nime kandis.

Mõdegawennad oliwad küll waprud, aga ka wägiwaldjed. Warsti fatusiwad
nad endi ordumeistri Wolquiniaga üllisse. Lõunapool pidasiwad nad werist sõda
wägewate leedulaste wastu. Nende jõud ei jäänud juurte ettewõtete jaoks ja
kui Daani kuningas ifka uueste oma ajumaid tagasi nõudis ning Rooma paawsti

poolt toetust leidis, pidiwad nad wiimaks alla heitma. 1238. aastal langes *G e e s t i m a a h e r t s o g i r i i t* — Tallinn, Harjumaa ja Wirumaa — sellejama Daani kuningas Waldemar II. kätte, kes peatfelt 20 aasta eest oli Lindanifat wõitnud; ordu wägi pidi lossist lahtuma. Nüüd jäi Tallinn üle saja aasta, kuni 1346. a., Daani walitsuse alla. Ometi jääwad rüütlid kui ka linnafodanifud jakslasteks; wiimased ühinewad laialdase Hansa-liiduga, mis Läänemere kauplemist rööwlite wastu kaitstes, ja kuningas *Erich Plogpennig* annetab (1248. a.) Tallinnale *L ü ü b e t i s e a d u s e d*.

Daani walitsus hoolitfes *G e s t i m a a* ja ijaaranis Tallinna eest tige rohkest. Juba kuningas Waldemar II. andis kindla „maafaduse“, mida tema järeltuljad kinnitafiwad ja laiendafiwad. Doompeale, lossi lähedale ehitati Doom-tirrit, ja jelle juurde Doom-kool, mida juba 1319. aastal nimetatafje. Siis andis Daani kuningas käsu, et kõit Tallinna wanemad peawad oma lapsi sinna kooli saatma; wastuõrkujaid ahwardati rahatrahwiga. Kooliskäimisel oli ometi raskufeid, seft weel jada aastat hiljemalt oli mäele peafemine nii ränk, et isegi wantritelt õnnetusi juhtus.

1237. aastal ühines Piitwi mõegawendade ordu *P r e i s i* orduga ja wiimane saatis uusi jõubusi Piitwiimaale. Nende waral suutis ordu uueste *G e s t i m a a* omale püüdmist algada.

Jüri-öö! (wastu 23. aprilli) 1343. a. läts Harjumaal kole mäfs lahti. Wõeraste walituseft tüdinud eestlased löiwad maal peaaegu kõit jaksad maha, tegiwad mõisjad rufuhunnituteks ja asufiwad Tallinna piirama. Linnarahwas põõbras suurest kütifuses ordumeistri *Burchard von Dreileweni* poole, kes oma wäega Järwamaal seismas. Ordumeister ruttas kutsujatele appi ja wõitis eestlaste wäge ülemiste järwe ääres. Sõjamäe rabas, kus üle 3000 *G e s t i* sõjamehe surma saiwad. Daani pealik awalbas ordumeistrile awitamise eest tänu ja andis esimefeks Tallinna ning Ratwere lossid tema kaitse alla. Daanlased tundfifwad siis ära, et nad *G e s t i m a a* hoidmifeks liig nõrgad on, ja müüfifwad *G e s t i m a a* hertfogiriigi 1346. aastal *P r e i s i* ordu tõrgemeistrile, kes mande walitsemise omalt poolt Piitwi ordumeistri kätte andis.

Nüüd järgnes 200 aastat rahupõlwe ordu walitsufe all, mille jooksul Tallinn perekats ning wägewaks kaubalinnaks taswas. Aga orburüütlite seas tahanes sõjatas waim ning rüütlilik tublibus põlwo põlwelt ja peale kõigetähtsama ordumeistri, *Walter von P l e t t e n b e r g i* surma (1535) langes ordu wägewus ja maa jõutus kiirelt. Kui wiimati suur hädaoht idast tõusis, kui wenelased *E u r o p a s j e* atent murdma asufiwad, läts Tallinn ja *G e s t i m a a* ordule kaotfi. Ordumeister *Kettler* ei suutnud linna wenelaste eest warjata ja wiimane pidi endale uut kaitsejat otsima. 1561. aastal heitis Tallinn Rootfi kuningaga alla.

Kolm aastat waremalt oliwad *W e n e* tsaari *I w a n I V*. wäesalgaq esimeft torba Tallinna müstribde ette ilmunud. Aga aadel ning *M o s t a p e a d e* jalk wõitis nad ära ning kihutas neid üle *P i r i t a* jää. Just kaks aastat hiljemalt, jügisel 1560. a., löiwad wenelased oma leeri *H a r t u* mõisjas üles ja algafiwad seega Tallinna piiramist. Linnawägi tungis warsti wälja ja wõitis piirajattel suure loomakarja ära, mis Läänemaalst tokku rööwitud. Linnarahwas pidiwad warsti piirajate ülewõitmu eest taganema, nii mõndagi „kangelast aadeli, kobanikkude ja kaubafellide seast“ wõitlusewäljale jättes, nagu ajaloo kirjutaja ütleb. Wäikeste raitfajalga waprus mõjus ometi nii rohkest wenelaste peale, et need linna eest lahufiwad. See wõitlus oli 11. septembril 1560. a. *J e r u s a l e m a* mäe lähedal, *P ä r n u* maantee ääres. Tema mälestufeks on 3 suurt kimuristi üles pandud.

Linn andis end 1561. aastal Rootfi walitsufe alla, aga ordulossi walitseja, wahwa *K a s p a r* von *O l b e h o d u m*, kes waremalt Paide kaitsemisega kuulsust wõitnud, tõrkus uusi walitsejaid lossi lastmasts. Rootfi wägede juhataja *H o r n* algas suur-tähtidega lastmift, ning purustas ühe torni täitsa ära, kuna lahje suureste wigastats. Ometi pidas *O l b e h o d u m* kuni juuni-kuni wastu, mil nälg teda allahetmifefele sundis. Teda lasti ühes kaastlastega wabalt ära minna. Neli aastat hilje-

malt oli mees ordu nimel Tallinna kallale tungimas ja ajus Ülemiste weste juures laagrisse. Horn tungis seal kallale ja võitis piirajad ära. Taganemisel jäi Oldeboodum raskelt haavatud ning suri Wigala mõisas.

Januari-kuul 1570 võttis Rootsi sõjaoberst Klaus Kursjell rahutumatel palgalistel abil Tallinna lossi oma kätte; nagu pandits, seft sõjameestel oli rohkelt palka walitsuselt saada. Ta ei olnud Rootsi kuningaga Johanni walitsusega rahul ning algas Daani kuninga wennaga, Holsteini hertsogi Magnusega läbirääkimisi. Wiimane lootis ju Wene tsaari Iwan IV. abil terve Liwimaa kuningaks rüüsta. Klaus Kursjell võttis esiteks ka Rootsi maawalitseja Ofsenstierna wangi, aga lastis ta warsti wabaks. Nende wahelise lepingu järele pibi loss Kursjelli kätte jääma, kuni neile pall wälja makstakse; teine Doome oja anti Rootsi wägebe kätte. Siis jäi Nils Dobler walitsuselt kaisu, lossi ära wõtta. Ta meelitas Kursjelli salgast kaks meest oma nõusse, need joostiwad ööl wastu juurt reedet wahid purju ning lastiwad 300 rootslast kõiaredelit kaudu lossi sisse. Purjus ning unijed lossi-kaitsejad nõideti warsti ära. Kursjell ise langes wangi, ja mõisteteti riigitäraandmise eest surmanuhtlusele.

21. augustil 1570. a. tuli hertsog Magnus 25.000 wenelasega ja mitme „mõisameeste“ salgaga Tallinnat piirama. Tema nõuded, et linn heaga „Liwimaa uue kuningaga“ alla heidaks, lükati tagasi. Piirajad katustiwad esmalt linna lähedal Johanneje hospitalis seisupaita wõtta, aga Tallinna sõjamehed ajasiwad neid sealt wälja ning põletasiwad haigemaja maha. Riisumati tehti hiljemalt Kalamaja kilaga, kus juba 200 maja olnud, ja Kannawärawa lähedal seiswa rüugehospitaliga. 16. märtsil 1571. a. paniwad wenelased, kes wõitlustes palju mehi kaotanud, oma laagri põlema ja lahustiwad linna alt.

Alaline sõjahirm ei suutnud Cestimaa aadelit ega linnalasi enese kaitsemise eest tõsiselt hoolitsema panna. 13 aasta eest, kui Iwan IV. sõjawägi esimest korda Cestimaale tungis, peeti Tallinnas toredaid pulmi, millest terve Cestimaa aadel oja wõitis. Maal ei olnud kaitsejaid ja wenelased jaiwad kergelt edasi. Ka riik walitfes hädast hoolimata kergemeelsus ja hädaoahu halwatspanemine. Talwel 1572 tuli Moskwa tsaar isiklikult 80.000 mehega Liwimaale. Ta leidis jällegi mõisjad ja lossid muretumalt pidusid pidamas, ja wiis palju tuhandeid wangi.

Januari-kuul 1577 algas uus Tallinna piiramine. Riikid oliwad wenelased poole suuremal arwul ilmunud ja ehitasiwad wiis laagrit linna lähedale. Kuus näbalat kestis linna pommitamine ilma wahetpidamata; aga Tallinnast ei saadud jeei kord jagu. 11. märtsil hakkasiwad wenelased laagriteft lahtuma. Nad oliwad oma waprama wäjuhataja Scheremetjewi ning üle 3000 mehe kaotanud. Linnas, mille kaitsewägi 5900 meest suur, langes pisut üle 100 inimese wõitluse ohwriks.

Raste sõja tagajärjed koormasiwad ometi linna. Alalõpmata nõuti temalt raha ja moona sõjatarwitusteks, taubandus jäi soiku, elanikud jäiwad waeaks, ja riikstatud maa ei suutnud kõigetarwilikumad toidutraami muretsjeda. Näjahädad ja hirmsjad taudid riitsiwad rahwast reineteise wõidu maha. Wiletuselt hoolimata mäletatakse Rootsi aega heamelega, seft Rootsi kuningad püüsiwadi linna ja maa eest hoolitsjeda. Guzlaw Adolf ajutas 1630. aastal gümnaasiumi, milles aadeli ja kodanikkude pojad pidiwad õpetust jaama.

1700. aasta oktobris tuli noor Rootsi kuningas Karel XII. Tallinnasse; ta oli Pärnust Narwa minemas. Suurtükide mürina saatel ratsutas ta Doome wärawast läbi lossi, ja wiibis sinna nädala päiwits. Pärjermeistrile, kes kallatud linnawõitmeid pakkus, andis ta need tagasi, üteldes: „Hoidke neid, ma tean ju, et nad häis kätes seijawad.“

Aga Karel XII. elukäit, mis nii hiilgawalt alanud, leidis haleba lõpu 1709. aastal, peale Poltawa lahingu kaotust, põgenes ta Türgimaale ja wiibis sinna wiisalt kauemaks ajaks, kuna juur oja tema riigist waenlaste kätte langes. Wenelased wõitsiwad Cesti ja Liwi maad oma kätte ja kogusiwad Tallinna alla suurend wäehulga. Linnas oli katk nii palju häwitust saanud, et wallidele enam tarwiliselt kaitsejaid ei leidunud. Alma et tõsisemaid wõitluseid olets peetud, pibi

Tallinn 29. septembril 1710. a. alla andma. Hartu mõisaj, kus Wene kindral Bauer oma stabiga wiibis, kirjutati allahetmise lepingule alla, mis linnale kõik endised eesõigused kinnitas. Rootsi sõjawägi, mis 400 meheni kokku julanud, lahkus muusika saatel Suure Kannawärawa laudu linnast, kuna uued peremehed Toome wärawast sisse tulid.

Tallinn on seega mitu korda walitsejaid wahetanud. Daani walitus kestis 1219—1227, siis jälle 1238—1346; Saksa orbu walitus 1227—1238 ja 1346—1561; Rootsi walitus 1561—1710 ja Wene walitus 1710. aastast algades. Tallinn wõib aga uhke olla: senikaua kui tema müürid ja tornid seisnud, ei ole ükski waenlane tormijooksul teda ära wõitnud.

Wene feisrid ja keiserinnad on sagedaste Tallinnas käinud, wahel Toompea lossis, wahel Kadriinali palees aset wõttes. Keiser Peter I. on ükssteifkimmend sõitu Tallinnasse teinud. Nende käitube kirjeldamiseks ei ole siin mahti.

Wene walituse all on Tallinnale piff rahuaeg ojaks jaanud: kaks korda tuuti küll sõjahirmu, aga kumbagil puhul pödras hädaoaks kõrwale. Rootsi laewastit ilmus 1790. a. kewadel Södermanlandi hertogi Karli juhatusel Tallinna lahesele, aga wõideti admiral Tshitschagowi poolt täitsa ära. Ja Krimmi sõja ajal 1854. ning 1855. juwel piirati Tallinna sabamat Inglise ja Prantsuse laewade poolt, mis Naisfaare idaranna äärde asupaika wõtnud. Kaubandus oli küll feistus, aga linna peale ei hakatud lastma; ainult üks kord (1855. a. juwel) wahetas waenuline juurükipaat neli pauku Tallinna kindlustega. Tallinnasse koguti palju Wene sõjawäge; selle eest lahkus aga hull elanikkusi linnast — iseäranis naised ja lapsed saabeti maale, sõja eest pelgu.

Peale Krimmi sõja lõppu kaotati Tallinna kindlus, mille kantsid juba wananenud, hoopis ära. Wallid ning kantsid tehti tafajeks ning muudeti puiesittitudeks. Sellest ajast on ilusad Harju- ja Kannawärawa mäed, Rootsi kants jne. pärit. Tallinn pidi edespäi ainult rahu tööd tundma. Ja siis, kindluse raudwõõst wabanedes, hakkas Tallinn kiireste kaswama. 1837. aastal oli juba Tallinna ja Peterburi wahel korraine laewafõit olemas; 1870. aastal ehitati Balti raudtee, mis Tallinna kaubandusele uut hoogu andis. 1899. aastal ehitati Wiiljandi raudtee ja 1903. aastal pikentati Balti raudteed kuni Haapsalust saadid.

Wana linn.

Jaotus. Tallinn, mis nii hästi juuruse ja tähtsuse, kui ka wanaaja mälestuste poolt Läänemere tubermangudes teisel paigal (Riia järgmisena) seisab, on 13. aastajajast peale tahte ojasse langenud. Esimene neist — Toompea wõi *Ulem linn* (Oberstadt) oli kuningate ja maawalitsejate omanduseks, alati ümberkaudsete maakondadega ühendatud; siin leibus ka rüütlite ja mõisnikkude elupaikad. Toompea jalale tekkis aja jooksul *Alam linn* (Unterstadt), mis kodanikkude, kaupmeeste ja käsitödliste asupaigaks, kui ka äriajamise kohaks kujunes. Kumbki linnaosa oli oma ette müüriaga piiratud, feisis oma walituse all, käis omaajuste seaduste järelle, ja pidas teijega tihti waenlust. Rääbssel ajal nime-tatakse mõlemaid jagusid kokku *wanaaekslinnaks*.

Toompea asub umbes 20 sülla kõrgusel taljumaal, mille küljed põhja, õhtu ja hommiku poolt praegu weel loomulikult järjud on. Lõunapool on hiljemalt kantsid kuhjatud ja kolm teed Toompeale tehtud: Jalgi teel, Kaarli uulitsal ja

Sarju wärawas. Hommitu pool oli kats wärawate ja tornidega kindlustatud teed Alla linna, nimelt „Pikk jalg“ ja „Sühikene jalg“; wiimase wäraw on praegu alles. Veel saja aasta eest pandi need wärawad igal õhtul linni. Mõne aasta eest ehitati ka põhjapoolsel Doome kaldale allakäit — kivitrepp rahukogu ülest Paskuli promenadi äärde. Treppilt awaneb tore waade lahe peale. Doompeal on praegu veel kuberneril lofs, kubermanguwalitsus, rüütlitõnu walitsus, rentei, konfistorium ja rahukogu. Neli torba on (aastatel 1433, 1553, 1581 ja 1684) Doompeal suured tulekahjud olnud; kats torba on peatjelt kõik elumajad seal maha põlenud.

Mamlinn, mis hommitu poolt Doome mäe külge liitub, oli ka omal ajal wallide ja kraawidega piiratud kõwa kindlus. Kraawid on nüüd enamaste umbe aetud ja mullaga tasandatud, wallid puiestikkudeks muudetud, ja wärawad maha lõhutud, et linna waijumisele maad leida. Kuid müürid ja tornid on enamaste alles. Nende kirjelduje leiab lugeja lehekülgl 19 pealt.

Tallinna sifimine ehitus ja uulitsate korraldus ei ole teistest testaja linnadest suurt lahtu minew. Uulitsad oliwad kitsad ja kõwerad; majad enamaste puust ja madalad. Teed ja tänowad nii, et läbisaamine raskets jäi. Aga juba 13. aastasaja lõpul, kui Hanja-seadus linna maksma pandi, hakkas magistrat uulitsate eest hoolt kandma. Prügitamist tollel ajal veel ei tuntud; ainult jalakäijate jaoks feati paekiwid keset uulitsaid ritta. Peale suurt tulekahju 15. aastasajal keelati puust hoonete ehitamine linna sees ära, ja sellel ajal omandas Tallinna wana-linn uulitsate poolt umbesmüüridega — kardeti ju waenlaste sissetungimist. 1687. aastal prügitati Pikk jalg munakiwidega ära; see oli esimene prügitatud uulits Tallinnas. 19. aastasaja algul kaotati pikad trepid uulitsatelt ära ja uulitsad tehiti laiemaiks. Uulitsalaternad feati alles 1710. aastal; esimene gaaswalgustus 1865. Mamlinnas oliwad 1288., 1433. ja 1527. aastal suured tulekahjud; 1602., 1696. ja 1697. aastal raste näljahäda ja 1591., 1592. ning 1710. aastal häwitaw katruaeg.

Tallinna alewikud.

Linnast käiswad juba wanaste teed Narwa, Tartu, Pärnu ja Wältski poole wälja. Nende teede äärde jündiswad warakult wälkeseid linnaäärseid asundused; nüüd seiswad seal laialdased linnajaod. Peale nende seisis veel merepool külges kaua aega kalameeste küla, mille järele seda jagu praegu veel Kalamajaks nime-tatakse. Pärnu maantee jaostond ulatas testajal tuni praeguse Rooffkanti uulitsani, kuulus pealae aje Viivalaia uulitsal seisis linna piiridest juba wäljaspool. Tartu maantee jaostonnast on teada, et seal äfisi praegune Saani koguduse maeste-maja asunud ja seegi olnud linna piirkonna taga wälja peal. Ka Narwa maantee ämbrus oli täieste ehitamata ja olemata. Doompea alew ulatas sifis tuni Tõnismäe nurgani wälja.

Wanad furnuaad oliwad:

1. Tõnismäe furnuaed, püha Antoniusel kabeli ligidal. Arwatakse, et sellest kabelist Tõnismägi oma nime saanud on. Seda matusekohta ei ole ammugi enam olemas.

2. Püha Barbara furnuaed, Härjuväravas umbes praeguse Roofitrantsi uulitsate ja Tõnismäe wahel piirkonnas. Surnuaial asus püha Barbara kabel.

3. Kalamaja furnuaed mererannal. Kõige ennem on ta fakslaste ja rootslaste käes olnud, nüüd on ta juba üle 300 aasta eelaste ja praegu Eesti Jaani koguduse tarvitada.

Tähtsamad kohad wanaste oliwad weel:

Sadam. Wana Tallinna sadam hakkas praegusest Rannawäravast peale ja ulatas kuni tollimajani wälja. Rootsi walitsuse ajal 17. aastajal on Tallinnas juba 200 sülla pikkune ranna-sild asunud. Sadama lähedal seisnud 1438. a. ehitatud meremeeste St. Gertrudi kabel, mis 17. aastajaja teisel poolel ära lõhuti.

Joannese hospital pidalitõbistele, praeguse Härjapea jõe äärde 1237. a. orburüütlikest ehitatud. Wene sõja ajal (1570) põletati tema ühes linna muu ümbrusega maha. Hiljem ehitati ta jälle üles ja on praegu Jaani koguduse waestemajaks.

Linna tarjamaa, praegusel Kadrioru asemel, üsna Lasnamäe all. Mäetalba uulitsa asemel asujiwad Rootsi aristokratlaste juwemajad, Lasnamäel aga murti juba siis siwa.

Wanad westwestid. Tõgi, mis Ülemiste järwest merde jooksed ja mida Härjapea jõest kuisutatse, olnud wanaste palju suurem ja tema peal ajunud koguni kolm westwestit. Kõige esimene üsna järwe ligidal ehitatud 1340. aastal ja olnud Daani tüniga eraomandus. Kehtmine, eimest korda 1373. nimetatud, ehitatud linna wägewabriku poolt. Kõige alama ehitatud nunne klooster. Nüüd pole neist westwestest enam ühte ainust alles jäänud.

Juhkental. Selle nimeline linnajagu on oma nimetuse Tallinna raamatulaupleja Lorenz Jaucheni läbi saanud, teller siin maatükid ja majad olnud.

Jerusalema mägi seisab Liivalaia uulitsa ja Lutheri wabriku taga põldude sees. Sinna ehitatud ordurüütlike poolt 13-mal aastajal „Jerusalema“ nimeline kabel, kust mägi ka oma nimeruse saanud. Mäel käinud palju palwerändajaid ja patuhajatejaid, kuni usupuhasuse ajani.

Pealae asemel. Wana linna nuhtlusekoht olnud esioija Amerika uulitsal, hiljem aga wiibud ta sellele mäekingule, mida Liivalaia ja Tsehhi uulitsate nurgakabel näha wõib. Walitsuse jurmanuhtluste paik olnud Jerusalema mäe taga. Ka on mujal inimesi kohtu otsejärele surmatud.

Kristinental. Nii nimetati laialisi aasajid ja heinamaid Iõunaõhtupoolses linna serwas, mida tüniganna Kristine auku Kristinentaliks kuisuma hakati.

Pärislinna ümbrusesse asutati jõukamate kodanikkude poolt juba warakult r o h u a e d a s i d, millest ajajooksul juwemõisad wälja kujunesiwad. Linna kaswamise jooksul on paljud neist täisehitatud, näit. Wittenhof ja Stippeli mõisake — wiimane seisis praeguse diakonisji-maja paigal. Saja aasta eest oliwad W i t t e n h o f ning L ö w e n r u h armastatud lõbutsemispaigad, supelusajutustega. Lähedane Charlottental oli esmalt Holstein-Gottorpi hertsogi jahilõõpsit ehitatud, mille jahimejad Fichmeisteri küla weeres seiswad. Hiljemalt oli siin näitehoone, kus kirjaniit August v. Rogebue oma naljarüütlikid ette lastis tunda. Pärast ajutati siia äädika, wärwimise ja t u l e t i k u - w a b r i k, esimene omasacnane Wenemaal. Tuletiku-wabrik töötas dige laialt, 100 tätarlapselle tegemist andes; aga ta jäi seisma, kui tõrge aktiivimaks tuletikkude hindu tõstis ning tule-
raua ja taela walitsust mõnede ajaks pitendas.

Administratiwiline jaotus. Administratiwiliselt langeb linn kuude jaksu. Kõik Kalamaja poolne külg Kalarannast ja raubteewalkalist kuni Teliskoplini ja Seewaldini on I. jagu. Narwa maantee oma piirkonnaga, Kadrioru ja Lasnamäega sünnitab II. jao. III. jaoks loetakse Tartu maantee oma ümbrusega, Ülemistemäega kuni westitiigini. IV. jaostonda käib Pärnu maantee. V. jaostonnaks on Doome pealne oma alewituga ja VI. jaostonnaks on wana alamlinn, praeguse Tallinna süda.

Kirikud.

Zoompea wõi rüütlite kirik on Tallinna kirikutest kõige wanem. Tema ehitusega on Waldemar II. maa äravõitmise järel tobe algust teinud. Juba 1232. a. nimetatakse teda neiitsi Maria kirikuks. Ta olewat 1433., 1553. ja 1684. rasket tulehädä kannatanud ja wiimasel põlemisel on tema ilusad ajaloolised hauakiwid ja pliitad enamaste ära rikutud. Altari hauakiwid on siiski alles kaunis terwed. Kiriku lõunapool äärdes on wana furnutamber, mille sisseseadet ühes kõige ilusamatest wanadest kirikuhaubadest lugeda tuleb. See furnutamber on Rootsi saadiku ja wäejuhataja Pontus de la Gardie ja tema abikaasa, ühe Rootsi kuningatütre auls ehitatud. Pontus de la Gardie sai Narowa laenest 1585. a. õnnetumalt surma. Wõlemi kujud seisawad ühes Narwa ja Zwan gorodi piltidega furnutambri pörandal pae raiendites. Haua kohal on peale selle suur paetahwel mitmesuguste rohete kujutustega. Altari ees seisab Rootsi wäeobersti Carl Horni hauakiwi, kes Tallinnat Joann Hirmsa wägede wastu 1577. a. wõimjaste faites. Zoompea kirikusse on üksna von Russelli wapi ligidale 30 aastase sõja läbi kuulsaks saanud krahw Mathias von Thurni furnuteha maetud, kuid mälestusemärk puudub. Niijamuti kaotis on ka Rootsi kuninga Gustaw Wasa de Margaretha von der Hoya haud. Teiste hulgast, kes siia maetud, oleks nimetada Jekaterina II. aegne admiral ja türklaste wõitja Samuel Greigh, kui ka esimene wenelane, kes ümber maailma sõitnud, Adam von Krusenstern. Krusensterni ajal (1846. a.) oli kirikutesse matmine juba keelatud, aga keiser Nikolai I. soovil lubati tema jaoks erandit, kuna tema tungimist soowinud Greighi kõrwal puhjata. Greighi haumärgiks on wäike walgest marmorist kabel. — Kiriku altari pilt kujutab Kristuse ristilöömist ja on kuulsaj maalikunstniku Edward v. Gebhardt'i (Eestimaa kirikuõpetaja pojana jündinud, elab Düsseldorfis) walmistatud. Jekaterinis tähelepanemise wäärt on pilbi peal Maria nägu.

Olewiste kirik on wanaduse poolest Eestimaal Zoom-kiriku järgmine; temast räägitakse juba 1267. a. kirik on 13. aastajajal wiististe Daani kuningate käful ehitatud; nime on ta saanud Norra kuninga Olafi järele, kes 11. aastajajal ristiusku Põhjamaadel tule ja mõega abil agaralt laiale laotas. Kiriku ehitamisega on hult muinaslugusid koos; Kreuzwald on — kas rahwajutu rajal wõi oma luule kihutusel — ehitajat Olewiks, Kalewi wennaks teinud. Kiriku tornik (pikkus üle 58 sülla) ei ole Wenemaal kõrgemat enam olemas, ning teda nähtakse nii maal kui merel kaugele Tallinna ümbrusesse. Kiriku pikkus on jeeft 28, laius 14, kõrgus 14 sülda. Kõrged kitsad atnad, terawad garneeritud wõlwiistitud, samaste hulgad annawad kirikule ilusa ja pühalikku olemise, ning Gooti stiil on siin siisemisel ja wälisemisel küll lihtsalt, kuid siiski wäga puhtalt läbi wiidud. Üks kivi siit wõlwiistitust 1330 a. arwuga annab arwata, et jellel ajal wõlwiistit praeguse kuju sai. Torn on pikkest 6 korda põlema sütitatud. Kirik ise põlenud kolm korda täieste ära, wiimane kord 16. juunil 1820 a. Keiser Nikolai I on siis 1827 a. 1/2 miljoni rubla kintinud, mille abil ehitus uueste algas ja aasta hiljem walmis sai. 1834 a. on praegune torn arhitekt Rybergi poolt walmis tehitud. Kiriku altari pilt on Wilhelm von Kugelgeni ja orel orelmeisteri Walteri walmistatud. Kiriku ilu hulka käib ka nõndanimetatud Bremeri kabel, tõwast materjalist; Frankfurdist pärit kaupmehs Hans Paulseni muretetud. Selles kabelis on üks marmorist Kristuse kuju (Weizenbergi töö) ja wanaaegne lapsega Madonna pilt, Tallinna maalri Walteri töö. Kiriku hommitupoolses otjas, wastu Pika uulitsat, on seina jees awaus, mis waremalt Kristuse kujule warju andnud. Rumbagil pool selle kõrwas on raidkujusid Jeesuse kannatamise loofi. Madalamal on teine awaus i nime se l u u k e r e kujutusega, konn rindade peal

ja madu pea ümber, mis inimese kaduust tähendama peab. Awause tahvel 1513—1514 aastanumbritega tunnistab sellejama Paulseni tuju kui ta tahwli panijaks. Ka Olewiste kirikusse on furnuid maetud; teiste seas esimene Rootsi aegne Tallinna kuberner Erich Flemming.

Riguliste kirik. Temast räägitakse juba 1316 aastal. Kiriku seespidine pikkus 22, laius 14 sülda. Torn, mis 1898 a. tubermangu arhitekt Erwin von Bernhardi juhatusel uueste üles ehitati, äratab oma ijaaralise ehitusewiisi läbi tähelpanemist. Kirikus on väga palju wanu mälestusi, enam kui üheksa muusikodumaa kirikus. Kui usupuhastuse tagajärjel piltide häwitamine 1524 a. lasi läks ja palju kunstöösid jumalalodades ära purustati, lasti jätta selleaegne kiriku eesküüsi üste lukuangud tina täis walada ja nii jäiwad wanad pildid ning muistised wapisilbid puutumata. Kiriku põronda sees on palju wanu hauatiwisi, millest kõigwanem 1330. a. nummert tannab. Kui aga 1840. aastal kiriku põrandat remonteeritud, läinud mitmed hauatiwid katti. Suurt tähelpanemist wõidab wana 1482 a. Väbedis walmistatud (nüüd kõrwal olemasje Antoniuje tabelisje alessjeatub) altar tähelpanemist. Altari pildil on kahetordjed kõrwaltpooled. Esimestes pooledes sejawad 32 puusi lõigatud ja osalt ülekullatud pühade tuju, neist natukene ülemal 36 wäitjemat. Selles jamas tabelis seijab teine wana suur altarpilt, Kristuje ristilöömine ja tema kõrwal Önnistegija teekond hukkamise platsile. Kiriku seinu katowad hulk wanu mälestuse wappisid, mille seas mõned wanast hõbedast on. Puust mälestuste tahwlite seast peetakse Rootsi maawalitseja Bugislause wappi kõige ilujamaks ja hinnalikumaks. Ka Heinrich von Bockil, Hamelst, Tallinna esimesel protestantlaste kindralsuperindendil, leidub teiste seas seinatahwel. Kiriku kroonlühtrid on raskest metallist ja üks neist 5 meetri kõrgune ning seitsmearuuline. Antoniuje tabelist jääb weel üks 15. aastasajal maalitud surnuatahtis pilt nimetada. Selle peal seijab õpetaja kantslis, tema jalgade ees istub surnu ning puhub torupilli. Sellejärele tuleb Rooma paawst, siis keiser, keiserinna, kardinal, kuningas j. n. e. igakõs kuulab saladuslike luteri-pilliajaja tästu. Piltide all seijab seotud kõnes igapähe jureja itlemine ja wastus. Kiriku põhjapoolses wõlwiistikus näeme ewangelistide, apostlite, Kristuje ja Moosese saamiste piltisid. Kiriku toolistik, mis suure gilbe poolt kirikule kingitud, on osawaste niterdatud. Drel, pneumatik-wärgiga Walkeri töökojast, on Tallinna kontsert-orelatest kõige suurem ja parem. Kiriku ijaaralduste hulka langeb ka wärsch de Er oy surnuteha, mis alles hiljuti mulda pandi. Kuna see Wene kindral 1700 aastal Narwa juurdes ära wõideti ja wangi langes, oli ta Tallinna toodud ja siin suurte wõlgade all ära surnud. Et raha tema seijusokohajeks matmijeks puudus, siis jäeti surnuteha pahemat kätt Rooseni tabelisje, kus ta aastasadade jooksil muumiana seistes oma tuju wäliselt palju ei muutnud. Kiriku ees tabelis puhtab 1775. a. surnud Gesti maa kindraltuberner Peeter Friedrich August von Goltschew-Dee, pärnade all aga palju muid tähtsaid mehi, nende seas lõunapool kirikut kuulus Tallinna ajaloo kirjutaja Kristjan K e l ch.

Pühawaimu kirik üks kõige wanematest ehitustest Mamlinnas; teda nimetatatakse juba 1316. aastal. Erialgu oli ta jamanimelise waestemaja tabelis, hiljemalt, kui linna piir laugemale kanti, ülendati ta rae k o j a t a b e l i k s — seal peeti ametlikkusi palweteenistusi magistriti aretise asiumijel, kohupidamiste algusel jne. 17. aastasaja lõpul anti tabel G e s t i l i n n a k o g u d u s e tarwitada. Kirik on Gooti stiilis ehitatud, Renaissance stiilis torniga, mis rae k o j a t o r n i l e väga sarnane. Kiriku sees leidub hulk maalisiid ja niterdusi, mille suurt kunstilist wäärtust ei ole. Nimetada oleks ometi Luteruse ja Melanchtoni pildid kantsli kohal. Pühawaimu kirikul oli tore niterdatud altar, mis pühawaimu wäljawalamist apostlite peale kujutas. See altar, mis Väbedis walmistatud ja 1484. aastal Tallinnasse toodud, seijab nüüd Riguliste kirikus Antoniuje tabelis. Tema asemel seati Gesti kunstniku K a u a maalitud altarpilt.

Jaani kirik. Tallinna Gesti linnakogudusele jäi Pühawaimu kirik 19. aastasaja algusel liig kitsaks. Siis alustati Jaani kiriku ehitamist.

Nurgakiwi pandi 8. septembril 1862. a., Wenemaa 1000 aastase kestmuse pidustuste puhul. Pidakitus rongis läksiwad ametnikud, waimulikud ja kooliõpetajad, raeferrad, gilded ja mustapeade liikmed Olewiste kirikust Harjumärawa ette, kus pärjermeister nurgakiwile kolm esimest lööti andis. Samalabidiline wiburong tuli Pähawaimu kirikust 17. desembril 1867. aastal, kui uus kirik, mis lubermangu arhitekti Gableri juhatusel ehitatud, kogudusele kätte anti. Ehituse kulud kaeti enamaste Jumalalaeta, Ev. Luteruse koguduste abitsaga kui ta linnarahwa seas toime pandud korjanduste poolt. Praegune Jaani kogudus on Tallinnas kõige juurem. Kirikus ei leidu ajaloolisi mälestusi.

Gelnimetatud kirikud on peajootes Gooti stiilis ehitatud; kuid wanemate juures leiame teisenbisi, mis Läänemere äärsetele linnadele iseloomulik. Kõige tähelepandawam nende seas on armastus kõrgete, jaledate tornide wastu. Egitusematerjaliks on pae kiwi, mis 2—i2 tolli paksustes täkkides saadawal. See kolmab väga hästi tublide müüride jaoks, aga wäiksemate ilutööde ning niferduste tarwis ei ole ta sünnis. Plustuste jaoks pibi kiwi Basalemma murdubest ja weel kaugemalt toodama. Selle mõjul on meie kirikud enamaste lihtsad, ilma wäliste kaunistustega; aga nende iselaad on seda mõjukam.

Kaarli kirik. Rootsi walitsuse ajal oli Doompea alewikus (Kassijabas) elutsewate eesklaste arv nii suureks kaswanud, et iseäraltse koguduse sünnitajiwad, mille jaoks Doompea lossi saalis jumalateenistust peeti. 1670. aastal ehitati Tõnismäele puust kirik, millele Rootsi kuninga Karel XI. auts nimi anti. Selle kiriku õpetaja, praost Zimmermann, andis ühes teiste õpetajatega Eesti teelse lue restamenti wälja. Põhja ajaal põletati kirik ühes ümberkaudsete elumajadega maha, et piirajad seal ajupaika ei leiats. Kogudus ühines enamaste Pähawaimu linnakogudusega. Aga kui see liig perekats kaswas, hakati nõndarim. Eesti Toomkogudusele uut kirikut ehitama, mis 1870. aastal walmis sai. Kirik ehitati Romani stiilis, ainuma omalaadilijena Tallinnas ja ümbruskonnas. Poone on seestpoolt ilma sammasteta ja laeta, waba ja lahte wäljanägemisega, väga walge, ning suurepäralise kõla-rikkusega. Plaaniid walmistas arhitekt Otto Hippus, katuse plaani tegi ehituskunsti professor Bernhard. Mõlemad on Tallinnast pärit. Kirikuse astuja peale mõjub suureste Eesti kunstniku prof. Joh. Kõleri maalitud (ja kirikule kingitud) altari pilt: Kristus kutsub waewatuud ja koormatuid oma juurde. — Kirikul on teiste hulgas kaks kella, mis juba wana Kaarli kogudust jumalateenistusele kutsunud.

Rootsi kirik Käärti uulitsjal on 16-mal aastajajal ehitatud ja ennem linna-waestemaja tarwitada olnud. Rootslastel oli ennem omal Mikhli nimeline kloostriri kirik, mis 1733. a. wenelaste kätte wõeti ja sõjawäe kirikuts muudeti. Siis anti see kirik rootslastele. Ilma tornita kirik on wanamoodi ehitus ja ei waku iseäraltse wcaatamise wäärilist. Sisjelkäigu eestlojas on üks wana 1647. a. ülesleitud wanast marmorist hauakiwi, wanast katku ajast 1602, mälestuse jalmbega. Kirikut tarwitab peale Rootsi koguduse ka neljas Tallinna Eesti, Pauluse kogudus.

Katoliiku kirik — Peetruse ja Pauluse kirik, Wene uulitsjal. Selle koha peal asunud 1246. a. Hispania terjusemunkade dominikanlaste ordu kloostrer, mis kolmest suurest ehitusest koos seisnud: Katerina kirik ja kaks ühiselumaja. Peale selle olnud kloostril oma aidad, rikkalikud keldrid maa all, kust, nagu wana jutt kõneleb, maa-alune tee kuni Piritale wälja wiinud. Kloostril olnud suur müür ümber ja tema wärawad käinud Wene uulitsjale wälja, mida ennemalt Munga uulitsjaks kutsutud.

Ufupuhastusel on magistral ja gilded munkasid süüdistama hakanud, et need kloostreri waranduse ära raiskanud ja kloostreri raha omawoliliselt omandanud ning pannud neile ette, kas kloostrist ära minna, wõi Luteruse usku tulla. Mungad walitud esimehe ja käinud peale mõne elatanud wenna, kes jäämiselks luba jäänud, Tallinnast ära. Kloostreri prior ja tema abiline wõeti raeoksu poolt wangid ja lastud ässi siis lahti, kui mõne jao omastatud kallid asju tagasi andnud.

1532 a. pannud ülejäänud mungad kloostris põlema ja saanud ka ise leekides otse. Kuni 1799 a. olnud katoliiklased hoopis ilma kirikuta ja nende waimlikki tarwitusi käinud pealinna preester Piritas kloostris waremetses täitmas. 1840 a. on wana kloostris ajemele Wene uulitsale kõigeõrgemalt poolt annetatud 14000 rubla abiga uut kirikut ehitama hakatud, mis kuni täna päewani seisab. Altari pilt, kuulsa meistri Guido Reni töö, kuningas Ludwig I. kingius Baierist, on isekranis tähelepanemise wäärt. Kirik on seest ehitud nagu katoliku kirikud ifta.

Aleksander-Newski katedraal, Wene kirik, Doome peal. 1887. a. oli siinsete Wene waimulikute keskel mõte tõusnud uut katedraali ehitada. Sellel ajal oli ka suur rahwuslane, würst Schachowskoi, Gestimaa kuberneriks, kes warsti ehituse-komitee kokku seadis, üleriiklikuks rahatorjanduseks kõigeõrgemalt luba muretseks ja kiriku alustati 1895. a. panna lastis. Kirik on üle poole miljoni maksima läinud, ning suurem osa sellest on torjanbuse teel kokku tulnud. Teda ehitas püha sinodi arhitekt ja kunstide akademia professor M. Preobraszenski, Wyzanski-Wene segastiilis.

Wälimised katedraali wärwitoonid on punane ja hall, kolmelt poolt kirikusse wiinad trepid Soome granidist. Tornid on üleni kullatud, tatus hallist tšinkpleksti. Mitmesuguste suurte ehituste pärast ümberringi ei paista kiriku ilu lähedalt hästi silma. Teda näeb kõige parem Kaarli kiriku poolt Doompeale tulle. Kirik on umbes 1500 palwetaja jaoks ehitatud, 21 sülda seest pikk ja 13 sülda lai. Kiriku seestpidine ehitus, rikkaliku ornamentiga ja Peterburis tehtud altariga (ikonostas) äratab kohe tähelepanemist ja maalide seas on rohkestes kuuljate meistrite töösid. Kirikus ripuwad kaks suurt kroonlühtert, kumbgi 3 arsinat lai, 48 küünlaga kumbgi. Tornides ripuwad 11 kella, neist kõige suurem 1000 puudaline. Klusad on ka wäljaspool treppide kohal olewad mojakitööd, ainumad omataolised meie Sinnas.

Preobraszenski kirik, Nunne wärawas, oli kõige enne katoliku Michaeli naiskloostris kirikuts, läts usupuhastuse ajal 1543. a. luterlaste kätte ja tehti 1630 aastal tuninglituks gümnasiumiks, kuna kiriku enese ruumid Rootsi linnawäe kirikuts pruugiti.

Warsti peale Põhja-sõda, kui Tallinnasje juuremal hulgal Wene wäge asendati, hakkas kuberner würst Menschikow sõjawäele kirikut nõudma. Püha tähtsemise järele oli magistral sunnitud, Rootsi kirikut wenelastele andma.

Keiser Nikolai I. aegus lõhuti wana hoone 1828. a. ära ja uus, praegusel kujul, ehitati ajemele. Kiriku iluajade hulka loetakse kõige pealt Peeter Suure kingitud altar (ikonostas) Italia stiilis. Praegu on see kirik õigeusulijele Eesti koguduse käes.

Nikolai kirik, Wene uulitsal, on Wene kirikute seast Tallinnas kõige wanam, nimelt kõnelatakse temast juba 1410. aastal Tallinna tornide hulgas, ehk kirik ise weel wanem võib olla. Enne asunud tema Brooksmäel, 15. aastajal wiitub alles praegusele kohale üle. Kui Moskwa würst Iwan III. Saitsa asunduse Moskwas ära häwitanud, wõetud Nikolai kirik magistrali poolt ka kohe wenelaste käest ära ja pandud kuni rahutegemiseni 1509. a. päris kinni. Pildi tülid aegus 1524. a. ei olnud ka Wene kirikul asu ja kirik jäi jälle kinni kuni 1595. a. Rootsiaga rahutegemise aastani. Tsaar Boris Godunow on kirikule ühe juuistamise panni ja kroonlühtri kinkinud. Kirikus puhkab Moskowi mitropolit Arsenius Matsewitsh († 1772). Wahepeal olla hoone ka soldatite laatsaretiks olnud, nimelt Tallinna wiimajel piiramisel. 1825. a. on ta Aleksander I. käsu peale uueste ära koristatud ja praeguse kuju saanud. Stiil — wana Nowgorodi-Pihkwa.

Kaasani Jumalacema kirik Suhtentali alewikus, enamaste sõjawäe tarwitada, puust hoone, juba 1721. a. ehitatud. Ta olla ennem natuke teisel olnud ja 1749. a. praegusele kohale toodud.

Aleksander-Newski furnuaia kirik, ehitatud 1854. a. Wene furnuaial, linna lõunapoolsel serval, Pärnumaanteeft hommikupool. Stiil: Wana Nowgorodi-Pihkwa.

Kristuse ülestõusmise kirik Tallinna sõjawäe furnuaial, Wene furnuaia taga, ehitatud 1898. a. Moskwa ehitusewiisiks.

Pühitita kloostrikirik Schubbe uulitsal, Tallinna kaupmeeste ehitatud, kannab waimulikult *Зумаламаа temple* ise wiimise kiriku nime. 1902. a. walmis saanud, wana Jaroslawi stiilis.

Simeoni kirik, Simeoni uul., ehitatud keiserinna Anna ajal 1755. a.; parandati pärast mitu korda ümber, kõigewiimati 1871. a., puuhoone.

Aleksander-Newski tabel Wene turul 1888. a. ehitatud, nimelt Wotki päewa mälestuseks. Harilikult peawad siin kõit Tallinna Wene kogudused Kolme-tuninga päewal weepühitsemist.

Peale selle on linnas veel mitmed sõjawäe kobukirikud ja tabelitesse pühad kujud ülesjeatud.

Sinagog, juudi tempel, Wäitsel Tartu maanteel, 1884. a. ehitatud. Wäga iseäralik, wanas Hebräa stiilis hoone, tumeda wälimusega ja jättilise eestküljega.

Baptisti kirikud: Hallita uul. nr. 5 ja Uue Kalamaja uul. nr. 7.

Wenaste koguduse palvemaja Kaupmeeste uul. nr. 18, asutatud 1825. aastal.

Surnuaiad.

a. Saksa kogudustele.

Teliskopli surnuaed Teliskopli poolelsaarel, asutatud 1774. a., mil furnute matmine kirikutesse ja kirikute ümbrusesse ära teelati. Teliskopli surnuaial on järgmised kuulsad isikud maetud: lauljanna Mara († 1833.), Nowarini merekangelane admiral Woginus Petrowitsch Seiden, õhusõitja Verou (uppus 2. sept. 1889. a. Tallinna lähes) ja pealinna konjermatoriumi oreliklasi professor Stiehl.

Wõigu surnuaed Ülemiste järwe taga. Surnuaedadeft on see kõige aristokraatlijem, sest siia matab Tallinna rüütlite ja Doompea kogudus.

b. Eesti kogudustele.

Kalamaja surnuaed, mererannal, linnast põhjapool, patarei kofarmute ligidal. Tallinna surnuaedadeft kõige wanem, oli juba katoliklaste matusepaigaks.

Kaarli kiriku surnuaed, Tartu maantee ligidal Juhkentali alewitus.

Kahumägi. Linnast mööda Tondi uulitsat Nõmme poole minnes jõuame Viimamägede seljandikku, millest juba eespool juttu oli. Kendeft liiwamägedest on juba 1903. a. kõige linnapoolsem wäljawalitud ja kõigi Eesti Tallinna koguduste matusepaigaks tehtud. Kõrgeft Viimamägestikust on waade linna poole wäga ilus ja matusel ei wõi ialgi liig rohke niiskuse alle kaebada — kaawatud hauad jääwad alati kuivaks. Kuid liig sügawa liiwapõhja pärast on taimelask

halw. Siin on ka juur 50-haualine oktoabri furnuaed, leitud kehade matusepaat, sõjakohtute läbi ärakutatute hauad jne.

d. Muu ufulististe furnuaiaid.

Wene koguduste furnuaed Pärnu maantee hommitupoolses alewitus linna lõunapoolses servas.

Katoliiklaste furnuaed. Kaarli ja Wene furnuaedade wahel seisab wehkitiit wõrblemisi õige kõrgepinnalise saarega. See saar ja tema peal asuw tabel on Tallinna katoliiklaste matusepaigats.

Juudi furnuaed, Magasini uulitsas, Wene furnuaia taga.

Muhameedlaste furnuaed, Wene furnuaia taga.

Sõjawäe furnuaed, Kaarli koguduse furnuaia taga.

Wana tolerafurnuaed, sealsamas.

Ajaloolised ehitused.

Raekoda, Wanal Krootsi turul, keset linna, on 1370. a. Gooti stiilis ehitatud ja 1627. a. renaissance torni jaanud. Ennemalt olnud raekoda ilusama wäljanägemisega, sest atrnad olnud laiema ja sügavamad. Alumiistes ruumides, kus näid kauplused asuwad, olnud ennem joogikohad ja pärast ejalgsed wangi-kambriid.

Raekoda ise on kolmekordne ja kõik korrad on wõlwitud: keldriruim, parterre ja ülemine kord. Alumiisel korral, keldriruimides nimelt, asub rikkaline raekohtu arhiw, üks kõige wanematest Baltimaal. Kui wäljsest trepist üles minna, märkab film pahemat kätt trepitoja seinas wana Tallinna wappi ja otsekohe ukse kohal Saksa keelse pealkirja, et iga raeherra, kes ametiasjus sisse astub, kõik isiklikud tahtmised, wiha, wägitwalla, põlgamise, sõpruse ja ilalakkumise unustama ning oma tajuksid üleüldjuie heaks ohwerdama peab, sest sellel mõedul, kuda tema õiglane wõi ülekohtune oli, tabab teda ta Jumala kohus. Rõda, kuhu trepp lõpeb, on esiteks juur saal olnud, on aga jaolt linnatassa ruumideks umberehitatud. Pahemat kätt uksest sisse minnes jõuame linna wolikogu saali, kus ka linnaamet oma istumisi peab. See saal on kahe wõlwiiga, kroonlühtritega ja wanamoodi ajaloolise mööbliaga. Überringi ilustawad kõrge kunstilise wäärtusega mittemejuuste nikerdustega puufriesid seinu. Uhe friesi peal peaaegu otse wastu uft on Kaarel XI. monogramm ja 1696. aastaarw, teisel friesil seisab furnupealuu, liinatell ja seal wahel pealkiri, „täna mulle, homme sulle.“ Saali tagapool otjas jahipiltisid kujutawad friesid on weel ilusamad. Nende kohal wõlwide all ripuwad 1687. a. Johann Okeni poolt maalitud 8 õlipilti, enamaste piiblliloolise süuga. Nikerdustetöödest on ühe juure pingi leen wõi seljatagune, mida 15. aastasaja tööks arwatakse, tähelepanemise wäärt. Saali seinabel rippunud ennemalt suured tikitud waibad — gobelinid. Nende kallihinnaliste waipade nurlades seisab sisseõmmelbult 1547. a. arw ja Tallinna wäitene wapp. Need on Baltimaal ja Ohuwenemaal ülepea kõige haruldasemad ilusjad. Beale nende hoitakse weel alles: hõbedased joogitannud, sõjawäeülemate komandulepid jne. Arhiwis aga on: Sanja seabus 1257. a., Lutheri ja Melanchtoni kirjad, 1700. a. allaandmise leping ja Wene keisrite poolt linnale kingitud eesõigused.

Wana kaalukoda raevoja ejsjel turul, pästi kivitatusjega hoone. Kõja külgedel seisawad medaljongitaolistes awastes wanad Saksamaa keisrite ja keiserinnade rinnakujud. Hoone ümber on palju putkaid ehitatud, mille läbi ehituse ilu palju taotab.

Gildehooned. Suur gilbe wõi Dörsejaal Pital uulitsal, terawa gootiitiililise wiiluga, wiilu ülemaal otjal seisab weel praegu Danebrogi wapp. Wastu uulitsat olewa gildehoone ukse peal seiswad lõwipead rõngastega ja kirjaga (wist 1430 aastast). Ka saali sisetises ehituses on Gooti siilist kinni peetud, tal on palju mõlwisitika, hult jambaid ja kitsad terawate otjadega aknad. Wanaste peeturd selles jaalis linna juuremad pulmad ära, nüüd aga peetakse siin 1860 a. jaadit bärft. 1820—1840 a. peetud siin Olewiste toguduse jumalateenistusi ja 50 aastate sees Saksja teatri etendusi. Suure saali kõrwal on wäike saal kahe tähtja pilbiga: Petzoldi „kewade pidu“ ja Sprengeli „usupuhastus Tallinnas.“ Esiwese pilbi laius ulatab 20 ja kõrgus 17 jalani. Kewadepidu oli üleüldine Tallinna kohanikkude juurepidu 14. ja 16. aastajadabel ja teda peetud järgmisel wiisil: Linna ette, harilikult Kannawärawa taha tehtud üks frantsibega ja pärgadega äraehitud telt üles, kuhu 8 kõige ilusamat neidu sisse läinud ja siin pidutuningat, **maikrahwi**, ootama jäänud. Kui see wiimaks tulnud, waltisunud ta omale siit tuninganna ja nüüd läinud paarikene uhkes pidurongis muusika mängul läbi linna gildehoone ette. Teel terwitawad neid rahwahulgad ja krahwiina jäi kuni järgmise aastani juuresse lugupidamisesse. Maikrahwil oli õigus sellel päewal ühele wangile armu anda, kes talle kettides gildehoone ette wastu toobud. Nüüd algaswad linnas suurepäralised pidustused, linnu lastmised, joomised j. n. e. Gilde hoones olnud joomine wahest niisuur, et sinna teenrid õigi maha pannud, muudu ei olewat enam seisda wõibud. Petzoldi pilt kujutab pidurongi sisseminekut parajaste läbi Kannawärawa. — Sprengeli pildil näeme, kuda Tallinna linnaamet ja raekohus raevoja trepi peal Luteruse saadikut wastu wõtawad.

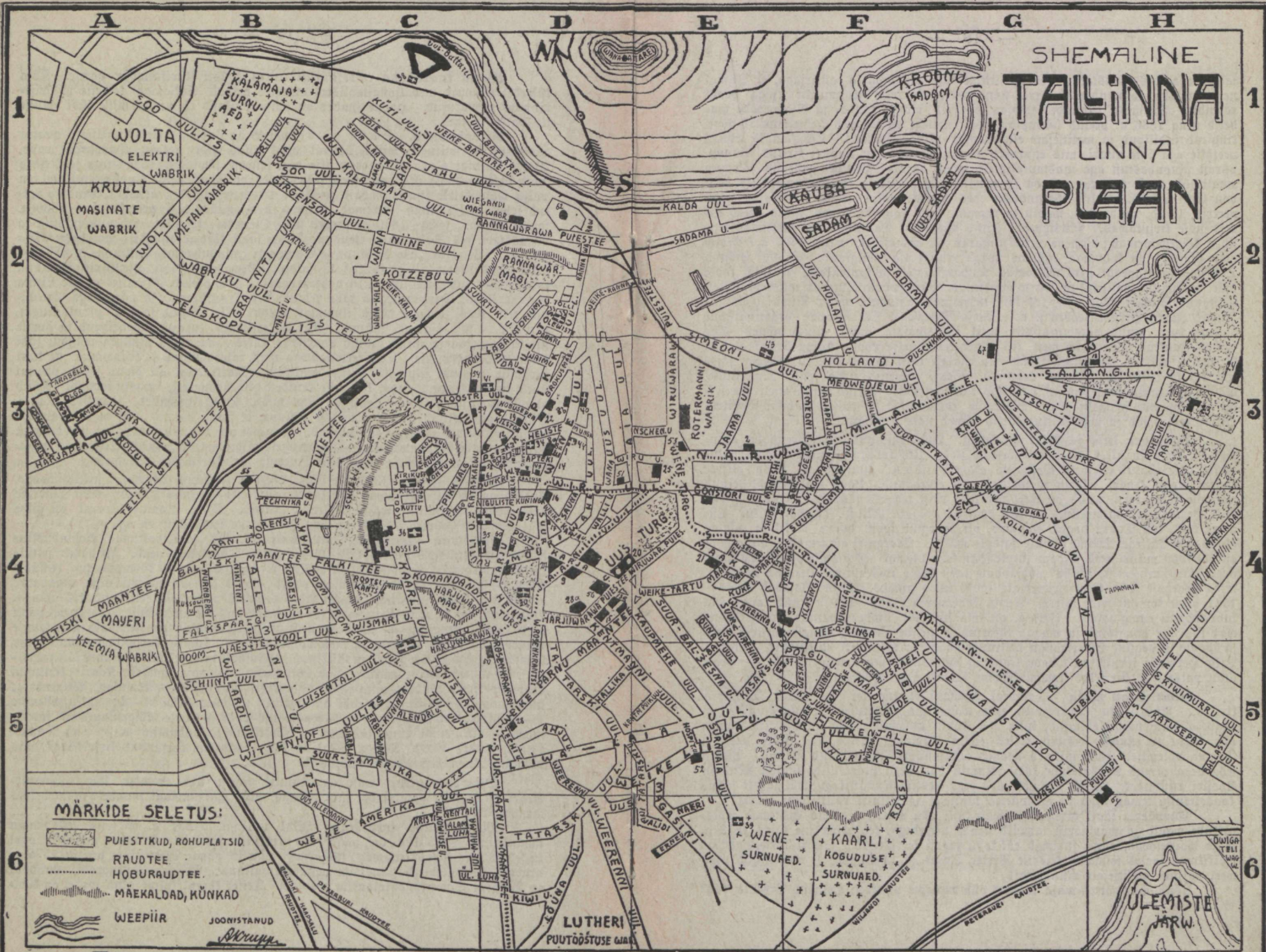
Kanuti gilbe Pital uulitsal, 1864 a. ehitatud Romani stiilis hoone. Uulitsapoolsel küljel seisawad kats suur tuju: üks tuninga Kanuti, teine Luteruse oma, nende all suur ja wäike Tallinna wapid. Maja alumisel korral on gilbe saal ja muud ruumid. Suurem jagu gildehoone ruumidest on aga

Cestimaa maafonna muuseumi all, kus ka „Cestimaa kirjanudsiine jeltis“ (Estländische Bitterärische Gesellschaft) koosolekuid peab. Mihästi jeltile kui ka muuseumile pandi alus 19. aastajaja algusel endise kubermangu (nüüde Nikolai-) gümnaasiumi kooliõpetajate poolt. Seltis kaswas warsti õige tugewaks: oli aeg kus Saksja literatide ringfondades kohuselt peeti, sesle jeltisi liikmeks astuda. Sinnawalitjuse ja riisitelkogu poolt sai muuseum iga-aastast toetust; eraisikute poolt tehti rohkeid kingitusi — asjadega isearanis. Muuseumis on isearanis nimetamise wäärt: Cestimaa lindude ja metsloomade kogu; kiwide korjandus; muinasaja loomateste kivistuste kogu on täielisem kui kujukil mujal; hult piltisid Cesti rahwaelust ja rahwariideid; riisitlaegseid mälestusi; talumaja mudel; Kaarli kiriku ja Olewiste kiriku mudel; pilta ja kujusid Cesti kunstnikkude (Adamson, Weizenberg, jne.) ja muude poolt. Muuseum on awatud igapäew kella 11—4; matju wõetakse 15—20 kop. inimese pealt. Selle waatamist wõib igasühele kõigetungiwalt soowitada. — Muuseumi ruumides ajub ka „Cestimaa kirjanudsiine jeltis“ raamatukogu, umbes 30.000 köitega. Seal on kõigelaialdajem korjandus kirjatöödest, mis kudagi Läänemeremaadesse puutuwad.






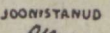
Olewiste gilbe maja on Kanuti gildest ühe eramaja läbi lahutatud. Sellel on ka suur gootimoodi saal olemas, mida aga ammugi muudeks otstarbebeks tarwitatakse.

Muustapeade jeltsimaja Pital uulitsal. 1531 a. on jeltis selle maja omandanud ja 1591 a. on maja uue eeskälje saanud. Peaufse mõlemil pool küljel ja ukse kohal seisawad lubjakivi tahwid piiska Mauritiusje pea ja 1575 a. arwuga. Natutene kõrgemal on nelja Hansjalinna: Brügge, Nowgorobi, Londoni ja Bergeni Saksja kaubakoloniide wappid. Teisel korral kolme akna wahel on kivi-

SHEMALINE TALINNA LINNA PLAAN



MÄRKIDE SELETUS:

-  PUIESTIKUD, ROHUPLATSID
-  RAUDTEE
-  HOBURAUDTEE.
-  MÄEKALDAD, KÜNKAD
-  WEEPIIR
-  JOONISTANUD

Skuppa

tahwlittega taks Mustapea korpuse liitme kaju piitidega ja allkirjaga, et Jumal neid auitada, kolmandamal korral üsna wiilu all kolm waimulikku siisuga paasraienbit. Sisemiste ruumide eestjõas seisawad mõned tauba- ja sõjalaewade muudelid ning 1866 a. peetud laulupidu lipp. Seltsil on mitmed Katerina II poolt kingitud siidilõpud ja walitsejate elusuuruste piltide galerii. Tähtsamaks ehteks peetakse aga ühte altari, mis ennemalt dominikanuse ordu kloostris kirikus seisnud, pärast usupuhastust aga mustapealistele tagasi antud. Piltide galeriis olewat maalitööde seast peetakse mõnda paremateks Wana-Saksa kunstijännitusteks, wist von Eicki omaks. Seltsi waranduste seas olewat palju wanu hõbeasju, nagu peefrid, lipud, raudriided, wapid ja raamat, kuhu kõigetähtsamad istud omad nimed sisse kirjutawad. Mustapeade seltsid Riias ja Tallinnas on Baltimaa seltsidest kõigewanemad; esimene neist asutatud 13. aastajal, teine 1407 a. Mõlemad ühisused on kodumaa ajaloos väga tähtsat osa mänginud. Esiotsa seisnud Tallinna mustapeade selts wäljamaa taubareisijatest ja kaupmeestest sellidest koos, kellel igajugune poliitikaline wäru puudunud. Pärastpoole asutatud mustapealistest isejugune sõjawäe rügement, kes kõik tähtsamad lahingud, nagu Riivi sõda, lahingud Iwan Hirmsa wastu j. n. e. kaasa sõdinud. See sõjawäe organisaatsiooni taoline kaju olnud mustapealistel weel 19-aastajaja algul, ning mõned õige wanad elanikud mäletanud weel, kui seltsiliitmed nelja roodu kaupa ära jaotatud. Praegusel ajal on Mustapea klubi oma esialgse kaju tagasi saanud ja tema sõjaline kui ka poliitiline tähtsus kadunud. Seltsi nimetus tuleb pärga Mauritiuse, moorlase, nimest, keda kehtajal noorejoo kaitsepatroniks peetud ning tema pea seisjab seltsilõpude ja wapi peal. Wõeraste raamatuisse on paljud tähtsad maailma riikide walitsejad ja wäepealikud omad nimed sisse kirjutatud.

Toompea loss ja Pikk Herman. Lossi ehitatud mõgawendade ordu-meister Wolquin nii 1227—1238 aastate sees. Üks lossikülg, nimelt õhtupoolne järsul mäekallakul on weel Wolquini aegne ja tänini puutumata. Lossi olewat ennem sügaw kraaw teistest toome-hoonetest eralbanud. Lossi igal nurgal seinud wanaste kõrge torn, nüüd on weel üksi kaks neist terweks jäänud. Nendest pitsem, Pikk Herman, 45 meetriline, warjab oma all 98 jala pikkust sügawat autu. Esimene loss, kus Daani bogtid elasiwad, oli praeguse lossi hoone keskelt ja ulatas õhtupoolse küljes Doome järjule kaldale wälja. Praegu ei ole temast peale atende autude lossi müüri sees midagi järele jäänud. 14-mal aastajal, pärast Tallinna ordu kätte minemist, tõusis põhjapoolse lossi külge uus ehitus, ise oma hoowiga, mida praeguse lossi kõige wanemaks jaoks tuleb pidada. Siin elasiwad 1346—1561 ordu komandörid, hiljem Rootsi kubernerid (1561—1710); nüüd asub seal kubermangu wangihoone. 1788 a. on loss suuresti ümberehitatud; kraawid olewat siis ära häwitatud ja maaga täidetud ja nende ajemele, wanasti müürist wälja spoolle, praegune kubermangu walituse hoone ja kuberneri eluruumid ehitatud. Pika Hermanni tornist on waade linna ja saarestistu peale väga ilus — peale muu paistawad siit selge ilmaga Soome kaldad ühes Helsingiga.

Rüütlikogu maja Toompeal, Romani ehituse wiisil, wastu Toompea kirikut. Rüütlikogu (Landhaus) wõi wanaaegse nimetusega Landstuba on 1840. aastate ümber ehitatud, kuna aga Kõhtu nullijale wälja ulataw tiib wanem olla. Kus ta ennem seisnud, et tea enam kindlasti ütelda, seft 1684. aastasel Doome põlemisel olewat mitmed hooned alusmüüriini mahalistud saanud. Pärast seda aega peetud mõisnikkude kogu istumisi hulk aega juure gilbe saalis, Michaili kloostris ruumides. Maja uumas jaoks peab Eestimaa rüütlikogu, wõi aabelt seisuskoosolekuid, temas asub ka maapäewa kantselei ja rikkalik rüütlikogu arhiw.

Maapäewa saali katawad ülevalt tundi alla matrikuleeritud Eestimaa mõisnikkude wapid ja marmorist tahwliid nende nimegeda, kes wabaduse sõjas 1812 a. kaasa wõitlesiwad, senna suriwad eht kogu tagasi teerastiwad. Suure kõrwal olewas wäikeses saalis seisawad keisrite Peeter Suure ja Aleksander I. rinnakujud ning weel paljude walitsejate rinnapildid.

Üsna maapäewa-maja lähedal olla wanaste piiskopi Heinrich Üstküla 1433

a. ehitatud piiskopi loss asunud. Ta on aga ammugi kadunud, ja nüüd ei teata siite tema kindlat ajumise kohta.

Endised rahapajad. Daani aegne rahawabrik olnud praegusel Ratas-taewu uulitsal Grobé maja kohal. Hiljemalt, ordu waltkuse aegus, wiidud raha-wabrik Nigulistele uulitsale.

Wanad Tallinna tornid müüridega.

Nagu Toompealne, oli ka elaminn kindlus olnud. Erialgsed kindlustused on ilma ühenduseta olnud ja ainult nõrgemaid kohti kaitsnud. Juba 1280. a. ehitatse kindlusele kunstkaitset, nimelt kástinud jellel aastal Daani kuninganna ühele jaole alamlinnast müürid ümber ehitada. 1310. a. sõitis kuulus Daani ehitaja Kanne Tallinnasse müüritöösid lõpetama. Tema oli siis ka selle müüri ehitanud, mis Harjuwárawast hakkab ja mööda Doome áart Runnewárawasse ning mere áärde wälja wiib. Suurem jagu sellest müürist on tänapáewani terweks jäänud.

Linna müürid oliwad enamaste lestmiselt 50 jalga kõrged ning 7½—9½ jalga paksud. Nende ehituse materjaliks oli Lasnamáe paas ja nende tugewus ei jää teiste kuulsate Hansalinnade müüridest mitte máha. Müürid oliwad tornisid täis, millede wahede pikkus áksteijest mitmejalgune oli, nagu jeda müüri tugewus ja tarwitus nõudis. Tornid oliwad müürist wäljaspool enamaste 85 jalga kõrged ja terawate katustega. Need tornid oliwad wahiputkadeks ja siit wiifiwad káigud wälja müüride peale suurttákkide juurde. Linna müüride tagant jooffis jágaw kraaw lábi, mis Ülemiste järwe weega táis lasti ja sellest weel wäljaspool ajufiwad nullast bastionid wõi wallid, mis pealetungijaid esiotia kraawide ligida müüride alla tulla ei lastnudgi. Rootsi kuningas Karl XI. ajal suurendati wálfiseid bastionisid rohkesti. Tallinna wárawad oliwad juba 14. aastajal wal-mis olnud ja enamaste oma uulitsa kohased nimesid kannud. Dhtu—põhja—homiku poolt lõuna poole lugebes on neist nüüd weel järgmised järele jäänud :

R u n n e w á r a w, 1868. a. mahakistud; 19. aastajaja lõpul uueste áles ehitatud; **R ö s t r i t o r n**, praegu lagunemisel. **G u t e n t a g** (Head páewa) praegu tühi. **S i n t e r d e m S ü s t e r n k l o s t e r** (Kunne kloostri taga) nurge-line, praegu elanikkudega. Siis järgnewad **L o u e n s c h e d e s t o r n** ja **n e l i t e i s t t o r n**i, mis tänini ilujaste terweks on jäänud. **K a n n a w á r a w** kahe torniga, teine teinepool. Neist on teine wáike ja wága kena, teine aga paks ja paendumata, „**P a k s u M a r g a r e t e**“ nimeline. Kaua aega ajufiwad temas soldatid, 1905. a. muudeti ta politiwangihooneks. **S t o l t i n g**, Kochi maja ligidal. **T o r n H a t t o r p e t a g a** — Bernharbi maja juurdes, nüüd elumaja-s. **B r e m e r t o r n** — wástu uurimise wangikoda. **R a m f e r b e c k** — nüüd elumaja-s. **S e l l e m a n** — lagunemisel. **W i r u w á r a w a t o r n**id, **W i r u w á r a w**as umbes 80 aasta eest ümberehitatud. Need tornid oliwad álekáibistest linna müüridest tükk maad wäljaspool. Wiimasel parandusel ehitati lõunapoolse torni kõrwu niijama kõrge lai torn, millel aga Tallinna muisjufega igajalgune áhhius puudub. **S i n k e n t u r m** (lontaja) elanikkudega. **A s j a w e n t u r m** — lagunemisel. **R o o t s i w á r a w** Lühikeseljalal ja **R o o t s i w á r a w** Pitaljalal, wástu Laia uulitsal. Kõige tihedamalt seisnud tornid **K u n n e** ja **K a n n a w á r a w**ate wahel. Linna wárawate tornid on enamaste kadunud. **K i e k i n d i e R ö k** („Wáata kõõldeisse“ — nimi tuleb sellest, et tornist ümbruse korjatsest siise wáa-data saab) **Toompea** peal, 4 kordne. Ülemistel kordadel on suurttáki lastmise-kohtad ja wäljaspool müüri sees on mõned suurttáki kuulid peetama jäänud, millega linna 1577. a. piiramisel lasti. Torni all on kaks maa-alust wõlwoitud lage-dega korda. Torni jámehus testelt lábimõeta 5 fálba.

Aufambad ja mälestusemärgid.

Rusjalka (weeneiu) Kadrioru mererannal ilusal promenabil, kujutab ingelt, kes ristiga merd õnnistab. Kuju on prongfist, kunstnik Adamsoni töö ning aufamba alus tugewasti Soome granidist. 7. sept. 1893. a. läks sõjalaew „Rusjalka“ Soome lahes tormi käes kõigi meestega jäljetumalt tabuma ja selle mälestuseks ehitati 1902. aastal see 7½ jülla kõrgune mälestusemärk.

Suur kiwirist Pärnu maantee alewis Magdalena uulitsal 1560. a. Iwan Hirmsa wäe wastu langenud Mustapeade-liikmete mälestuseks.

Peeter Suure ausammas Heina turul, praegu ehitusel.

Iluehitused.

Iluehitusi selle sõna tõsisel mõttes on Tallinnas wähe. Meie nimetame üksi filmapaisiwamaid.

Posti ja telegraafi kontor Wene uulitsal, 80-datel aastatel akademiker Schreiberi plaani järele ehitatud. Välimine külg on Ludwig 16. aegses stiilis.

Ringkonna kohus Karjawärawas, 1894. a. ehitatud, renaissance stiilis, kuluaridega ja walgete sijemiste ruumidega.

Mõisnikude krediidikassa Karjawärawa promenabil, 1905. a. walmisjaanud. Hoone on wana Saksa wõi nõndanimetatud Nürnbergi ehitusewiisil, ilusa eestkülgega.

Kiigipanga hoone sealfamas, inshener Jaroni plaanide järele ehitatud ja 1909. a. walmis saanud. Stiil sega-renaissance.

Ilusad eramajad on (peale nende, mis mujal nimetatud): Meieri maja — Pital uulitsal, Gutkini — Brooksmäel, Girard de Soucantonu — Wene uulitsal, Weymarni — Tõnismäel, Höppeneri pangamaja — Harju uulitsal, Scheeli pangamaja — Wanal turul ja Ungern-Sternbergi maja — Pitaljalal.

Selfid ja selfimajad.

Selfidid on Tallinnas 183 tükki. Neist olewat suurem jagu Saksa, siis Eesti ja Wene selfid.

Estonia, selfimaja Maatri ja Wäitje Tartumaantee nurgal, ajutatud 1877. a. Praegu ajub temas (1906. a. jaadil) Eesti teater. „Estonia“ on eestimete laulupidude toimepanemises suure osa waewa näinud, on alalise Eesti teatrimõtte üleswõtja olnud ja temast on ka uue teatri ehitamise nõu wälja läinud.

Lootus, Gonsiori uulitsas, laulujelts, nagu Estoniagi, ajutatud 1877. a. Suwel pandakse kaunis suure selfiaias juweepidusid toime, talwel aga lübutjewad siin uisusportlased jää peal. Ainuke oma ruumidega Eesti selfid Tallinnas.

Walwaja, karstujelts, ajub 1910. aastast jaadil Tõnismäel, ajutatud 1897. aastal.

Uus Saksa teater Karjawärawas, ringkonna kohtu wastus, paetiwist ehitus, walmisjaamisel, Wene arhitektide Wassiljewi ja Bubõri plaanide järele, üks ilufamatest ja tähelepanemisewäärat ehitustest üleüldse.

Tallinna Saksa klubi sealfamas, parun Engelharbi plaanide järele, sijemine modern sijsseade isearanis ilus.

Wene selfimaja Karjawärawa promenabil, 1895. a. renaissance stiililine, arhitekt Knüppferi plaanide järele ehitatud.

Tallinna witsimaja Wiruwärawas, 1873. ehitatud, juure saaliga ja kena wahitorniga.

Lasteaed, Suurel Areena uulitsal nr. 11.

Lutheri theemaja Põuna uulitsal, Soome stiilis 1905. a. wabriku tulul ehitatud. Saal on suur ja rõõrakas, kõigeparem kontsertsaal Tallinnas.

Sadam.

Sadam seisab viiest iast koos. Need on:

1. **Uvan-port** (eelmine sadam), endine sõjasadam peastejaamaga.
2. **Raubasadam**, Peeter Suure aegne ehitus.
3. **Rannajõidulacivade sadam**.
4. **Uus bassein**, 1885. a. ehitatud.
5. **Admiraliteedi sadam**, 1901. a. ehitatud, sõjalaevadele.

Sadamas on suur elevaator ja tollimaja. Viimast loetakse sisetuleku poolest neljandaks Veneriigis.

Koolid.

Peetri realkool promenabil 1883. a. Moskva insihener Höppeneri plaani järele ehitatud, sisetuleku ruumide valgustamise, ventilatsiooni ja soojendamise poolest hästi täielik, ilusate ruumidega ja avarate saalidega. Aula jaal ulatab 2 korra läbi ja on postidega ümberpiiratud.

Aleksandri gümnaasium Wene turul, 1872. a. ehitatud.

Nikolai gümnaasium Nunnewärawas, üks kõigewanematest kesköpeajutustest Wenemaal, 1831. a. asutatud, nimelt Gustaw Adolphi káskutirja järele. Kooli ruumideks olivad esiotja wanad kloostrí müürid ja hooned, 1909. a. ehitati koolile kolmas kord peale.

Raiðgümnaasium, 1874. a. ehitatud, Suurel Tartumaanteel nr. 11.

Zoompea kool, kõigewanem õpeajutus Tallinnas, nimelt 1319. a. asutatud, Kooli uulitsas. Kui koolide muutmise hoog Baltimaal 80-date aastate sees tugewalt sai, ei tahtnud riiklõkogu Zoom-koolile Wene õpekeelt vastu wõtta, waid pani kooli kinni, pärast segaseid aegu awati tema 1906. a. uueste.

Pr. Venderi eragümnaasium tütarlastele, Karja uulitsas, 1907. a. asutatud.

Pr. Protópópowa eragümnaasium tütarlastele, Narwamaanteel, asutatud 1907. a.

Raudtee tehnikakool Balti raudteejaama ligidal 1880. a. asutatud.

Kaks linnakooli, Wene ja Pital uulitsal.

Linna kaubanduskool Wäike Pärnumaanteel nr. 19, Narusbeki poolt 1907. a. asutatud, 1909. aastast peale linna käes.

Peale selle on linnas veel umbes 60 mitmeõugust algkooli ning õpeajutust.

Tallinna tööstus.

Juba oma seisupaiga poolt — piiriäärne linn sadamaga, mis aasta läbi jääb waba ja laewajõidule awatud — on Tallinn tööstuses tähtsaks paigaks määratud. Rahjuts ei ole aga toore materjali ega kütte muretsemine kerge, sest Tallinna lähedal ei leidu mineraliisid, mis tööstuses tarwitada annaks. Selle mõjul on Tallinna tööstusel raskustega wõidelda, ja õitsele wõiswad ainult need tehased jõuda, mis oma toorest materjali lähedalt leidiswad ehk wäljamaalt sisse õiiswad wõi mille produktid Päänerememaal tarwitamisi leidsiwad.

Suuremateks Tallinna tehaste seas on (Tõõliste arv käib täiskaswanud meesterahwaste kohta; ja on wiimase riigivolikogu liikmete walimise nimetirjast wõetud):

1. A. M. Lutheri puutööstuse aktia-jeltsi wabrik, Suurel Pärnu maanteel; 741 meestöölist, rohkesti ka naistöölist; valmistab mööblit, fineeri jne.; kõigetähtsam omalaadilistest Benemaal; rohke eksport.

2. E. J. Johanson'i aktia-jeltsi paberiwabrik, Maatri uul.; 137 meestöölist, rohkem naistöölist; valmistab trüki- ja kirjutuspaberit.

3. Aktia-jeltsi „Dwigateli“ wabrik, Suurel Tartu maanteel; 1185 meestöölist; valmistab wagunite raudteedele; ajutati omal ajal suurelt, nelja kuni viiete tuhande tööliste jaoks, aga sattus kiratsema.

4. Balti puuwilla tebramise ja kudumise wabrik, Teliskopli uul.; 391 meestöölist, märtsa rohkem naistöölist; valmistab puuwilla riidet; toob oma toore materjali väljamaalt.

5. Aktia-jeltsi „Wolta“ wabrik, Soo uulitsal; 350 meestöölist; valmistab elektrimasinaid, iseäranis sõjalaewade jaoks.

6. Fr. Krulli aktia-jeltsi masinawabrik, Teliskopli uul.: 174 töölist; valmistab masinaid ja masina jagusid kohalise tarwituse jaoks.

7. Fr. Wigandi masinawabrik, Promenadi uul.; 351 töölist; valmistab peaaesjalikult aurutatlaid, ehitab wiinawabrikuid jne.

8. Tallinna metalliwabrik (endine Lausmann), Soo uul.; seismas.

9. „Swesda“ pletiasjade wabrik ja wärwi-trükitoda, Jahu uul.; 80 töölist.

10. Chr. Rotermanni sae- ja jahuwesti, Promenadi uul.; 122 töölist.

11. G. Grafi sae- ja jahuwesti, Karwa maant.; 140 töölist.

12. Kiemer ja Kannatshofi jahuwesti, sadamas.

13. F. Grünwaldi nahawabrik, Maatri uul.; 55 meestöölist.

14. Tallinna tšellulose wabrik E. Osje ja Komp.: Tšellulose uul.; 143 meestöölist; valmistab puu-ollust, katusepappi jne.

15. Richard Mayeri teemiwabrik, Jalkspargi uul.; 198 meestöölist; valmistab wärwijid, rohtusid jne.

16. Tallinna kaubasadama töökojad; umbes 100 meestöölist.

17. Balti raudtee wabrik ja depoo, üle 1200 tööliste.

18. Tallinna gaasiwabrik, Kalarandas.

19. Kevalia õllewabrik, Wäite Karja uul.

Peale selle palju vähemaid wabrikuid ja töökodasid — mehanika ärid, tsemendi-tehased, joogivalmistuse asutused, kilutegemise ärid jne.; sihte kokku üle 100 tehase, enam kui 18 miljonilise valmistusjega.

Tramwai

1884 a. asutatud. Tema omanikud on nõndanimetarid „Tallinna Hoburaudtee jelts Belgia“, mille etteotja mõned kodumaa mõisnikud hakkasid wab.

Tallinna tramwai ulatab kolmele poole välja: Pärnu, Tartu ja Karwa maanteed mööda. Suuretyudel sõidab ta pealegi Salongi uulitsast merekallast mööda kuni Ruskalka mälestussambani. Kuna suuremates naabrilinnades, nagu Riias, Wiibawis, Peterburis j. n. e. tähtjas osa uulitsaraudteesid elektriga käiwad, weab wagunite Tallinnas alles hobusejõud. Elektrijõudu ei olewat hoburaudtee walitjus weel mitte jellepärast tarwitusele wõtnud, et linnal elektri andmise lestjaam puudub. Hoburaudtee walitjus omalt poolt seletab, et temal selle asutamiseks siiski jõudu ei olewat, sest tee ei tegewat niipalju sisse. Ohrupoolne linna serw on ilma hoburaudteeta ja peab ühendust sädalinnaga woorimeeste abil ülewäl. Linna isesugune ehituswiis on takistuseks olnud, et nii elaw nurl, nagu Balti raudteejaam, tänine ilma hoburaudtee liinita jäänud on.

Tapamaja

Riisikampfi uul. on 1893. a. linnainseneri Jafoby ehitatud. Maakoht tapamaja all on Ulemiste mäe all Kadrioru ligidal olemas lagendil. Tema 3000 ruut-silla suurust platsi piirab kiviaed ja tapamaja ise langeb tahte jattu: elajate hoov, ning tapmise jaostond. Suurde peaseb üksi Riisikampfi uulitsast. Tapamaja ehituse ajal oli wäljamaa tapamajasid eestujuts wõetud ja uuema aja nõudeid silmas peetud.

Turud.

Roheline turu Piita uulitsa ääres, oli enne kala ja juurewilja turuts, nüüd aga kinnine iluaed purtskaewuga ja lillepeenardega.

Suur turu, endine kaubaturu Kaekoja ees, on praegu tähi plats ja woorimeeste seisukoht. Wõeldakse edespäi iluaiaks teha.

Peina turu ehk Harjuwärawa plats, kus Peetri auusamba ehitus pooleli, muudetakse lähemas tulewitus iluaiaks.

Uus turu, suur üleüldine kaubaturu Karja- ja Wiruwarawa wahetohal laialiste kauplemiseplatsidega, kaubamajaga, kaalukojaga ja poobidega. Siin oli 1905. a. 16. oktoobil teatud õnnetu lastmine hulga inimeseohwriga, mille jälgedest weel raudse laternaposti sees olewat kuuliauku näha wõib.

Wene turu on oma nime Wiruwarawa esijel asunud wenelaste poobidest saanud. Kui kuberner Schachowski ajal kest platsile kabel ehitati, kispendati kauplemise ruum, mille tagajärjel sealne kauplemine Uue turu poole on nihkunud.

Wäike Kannawärawa ees nõndanimetatud „Täiturul“ müüdatse püha-päewabel töitfugu wana kraami.

Platfid ja aiad.

Tallinnas, kus tööliste perekondade arw üle 10.000 ulatab, näitab aedafid ja jalutuskohtafid küllalt olemas, aga meil puudub ometi täieline rahwapiestit, kus inimesed wabalt muru peal liikuda wõitfivad. Muijal juuremates linnades, nagu Helsingis, Riiewis, Hartowis jne. on seesugused aiad olemas. Nendes wõwad inimesed wabalt jooksta, nalja teha, tantfida, murul pitafi olla jne. Tallinna Kadrioru ja mäed on küll suurepäralised paigad, mille sarnaseid teistes linnades palju olemas ei olegi, aga neis on ainult kruusatud teede tarwitamine lubatud. Kord on Tallinnas niisugune rahwamets olnud, nimelt Winkleri mets Stroomi ligidal. Kuid sest ajast saadil, kui sinna nõdrameelsete maja „Seewald“ asutati, piirati mets traataiaga fiske. Nii jääb lahendamaks jalutuskohtaks üle 7 wersta kaugune Nõmme mets. Peale selle kätakse weel palju Koplil metsas, Tondi metsas jne. 1907. a. on Tallinna linnawalitfjus rahwapiestitfude asutamifega algust teinud ja ühe koha Lasnamäel Marienbergi taga wälja walinud. Kuid wõderale Tallinnasse tulejale paistawad linna aiad ja puiesteed wäga ilusad.

Harjuwärawa mägi heinaturult Toompeale alles minna, pahemat fätt. Selle weerul, Harjuwärawas, on waatamifewäärt Tallinna wapp, mis õitsewatest lilledest ja kwiidest kokku seatud. Siin on Tallinna juureaed variété teatriga ja muusikaga; etendused juurewundel igal õhtul. Selle kõrwas on **Rootfi kants**, wähem haritud, aga wabamalt tarwitada.

Rannavärava mägi Rannaväravas, imeilusa waatega merepoole, iseäranis suwifel õhtul, kui sadamat ja laewu tuleb walgustawad. Kats korda nädalas mängib kroonumuusik. Mäetipult leiame wana Rootsiäegse suurtükiraua.

Wiruvärava mägi Wiruväravas, annab elawale uulitsale warjuka ja maheda tuju. Suwel tarwitawad seda aeda enamaste lapsed ja nende hoibjad.

Promenad linna ümber. Tallinna wana-linna piirab lai 4 wersta pikkune puiestee, nagu roheline wöö. Selle ütsitud osad on wäga armastatud jalutuspaikadeks, iseäranis

Kaarli kiriku promenad, Kaarli ja Jaani kirikutewahel, kolme laia, warjuka kõnniteega. Kaarli kirik promenadi lõpul suurendab jalutuspaiqa ilu. Selle promenadi ja Harjuvärava mäewahel wallikraawis on **mängu-aed**, kuhu linna poolt lawa-tennise ja kroteti mänguplatfid ehitatud.

Patulli promenad, Balti wallali, Runnewärava ja Piika Hermannii wahel, 1905. aastal korraldatud ja sellest ajast juba õige toredate jalutuspaiqaks kaswanud. Iseäralist ilu annab talle nõndanim. Schnellii tiik, aimumas ofa wanast wallikraawist, mis weel lahri jäänud.

Kontserbiaed Kadriorus, Kadriorgu minnes paremat kätt. Kaaril õhtul nädalas mängib kroonu muusik.

Salongiäed. Kadriorgu minnes pahemat kätt, ühe atksiaseltsi omandus. Seal on wannitamine külmade ja jookade wannidega saadawal, kuna ta muu sisseseade poolest kestmistest supelusajutustest kodu- ja laial Wenemaal ette jõuab. Saali merepoolsel rõdul mängib juwe ajal igal kuuks, enamaste mõned wõerad sisseõitnud kapellad. Kaupidudhtud jaalis on jagedad.

Tallinna ümbrus.

Tallinna ümbrus on ilusate kohtade poolest rikkam, kui keegi muu linn Baltimaal. Enamaste wiitwad need kohad kõik waatleja mõtte kaugele ajalooesse tagasi. Meri saarestikuga, kõrged kalbad, suwituskohad mitmel pool — kõik see annab wäljajõitjale laialist wõimalust looduse ilu omas maitstes waadelda. Esmine neist kohtadest on

Kadriorg, suurepäraline puiestik linna hommitupoolses serwas. Peeter Suur olla Gestimaa wäga armastanud, ta oma ütlemise järele enam kui iseennast. Aastal 1711 sõitnud tema abikaasaga esimest korda Tallinnasse, et linna kindluse paranduse töösid üle waadata. Juba kaks aastat hiljem andnud ta ka käsku, et sadama ehituseks materjalid walmis peawad olema. 1714 a. jõudis Peeter Suur teist korda Tallinnasse ja hakkas sadamat ehitama. Sellel samal suwel nähti Peetert jällegi meie linnas ja ta ostnud Lasnamäelt omale tükki maad, kuhu wäikese maja peale kaskinud ehitada. Kõik praeguse Kadrioru alune maa oli siis linna karjamaaks, ilma puudeta ning metsata ja Peeter wõdis siit sadama ehitust takistamata lähel panna. 1718 a. tõi Peeter se selleaegse Wene sõjalaewastiku 22 laewaga Tallinna reidile ja see reis oli selleks, et Kadrioru lossi ehitamiseks põhjakivi paigale panna. Lossi platšis waliti endise majakese juurde tükk maad merepoole külge wälja ning ehitajaks määrati itallane Michetti.

1719 tuli Peeter uuesti Tallinnasse ja leidis, et lossi müürid juba katukjeni walmis oliwad. See rõemustas keisert wäga ja ta pani

oma käega kolm viimast müüritiivi paigale, mis praegugi veel mälestusena lupjamata nähtawal seisavad. Müüd hakati lossi aeda ehitama. Senna toodi palju raidkujusid, skulptura töösid ja seati Ülemiste järve weega purtskaevud sisse. Wett lasti purtskaevudesse Kadriorgu Ingliseaalt toodud malmist torude läbi. Lähemad mõijad nagu: Arufüla, Peningi ja Kostiwere osteti keisri poolt ära ja kingiti ühes lossiga ja aedadega keiserinna Jekaterinale. Selle kinkimisega ühes nimetati ka uut ajundust Jekaterinentaliks j. o. Kadrioruks. Viimast korda oli Peeter Suur Tallinnas pärast Nystadi rahu tegemist, terve juure otša pealegi.

Keiserina Anna, kes ise iialgi Tallinna ei tulnud, ei hoolitsenud kunstaia eest enam. Ta käskis pealegi kõik lossi aiailustused, nagu: fujud, purtskaevud, marmorist pingid ja kallid weetorud Peterhofi wiia, kus nad ka praegugi on. Ostetud mõijad müüdi ehk kingiti jälle ära ning nüüd ei ole lossi päralt enam muud, kui juur puieestik mõninate heinamaadega. Paul I. ajast saadik langes Kadriorg udellide (удѣльное вѣдомство) alla j. o. keisri sugutonna pärisomanduseks.

Lossi hoone on baroki-stiilis ehitatud ja ainus omataoline Tallinnas. Tema seisab maakallakul, on ühelt poolt kolme ja teiselt poolt kahetordne. Lossi aias on wanad pärnad, wist lossi ehitamisest saadik. Lossi sisemistest ruumidest äratub kahest korrast läbi ulatav jaal walgete faminadega tähelpanemist. Saali lakke on pilt maalitud, kus Diana julemisel Akteoni pödraks muudab.

Wana Peetri majake on samaseks jäänud nagu ta ifka oli. All on weike köök juure kena ahjuga, suur kabinet ümarguse lauaga, leentooliga ja tuhmides kuldraamidest peeglitega. Ülewal on sõõgituba laudadega ja kõrgete toolidega. Magamise toas on lai woodi ja paar Peetri enese tuhwlid.

Kadriorgu on kahesaja aasta jookjul paljud riigipead waatamas käinud, mõned neist mitugi korda. Ta on põliste puude, paljude puhkekohtade, ilusate warjurikkate fõnniteede, pikkade alleede ja lõpmata kofutawa mereõhu poolest väga rikas. Surwe õhtudel woolawad linnast terwed jalutajate parwed Kadriorgu ja nende arv tõuseb kümnete tuhandeteni.

Tahame Kadrioru lähedusest weel ilusat pilti ehk panoramat jaada, siis astume puieestikust läbi ja treppi mööda Walge majaka poole ülesse. Siin jõuame kõrgele mäeseljandikule, mis linna hommiku ja lõunapoolt piirab, nimelt Lasnamäele. Aga meie astume siia hommikul ajal ja waatame linna nimelt siis, kui päike teda meie seljatagant walgustab. Siis awaneb meie filma ees waade, misjuguft ükfi meie wana, kallis Hanja linn pakkuda juudab, ning misjuguft harilikult panoptikumides näha oleme jaanud. Astume nüüd põhja wõi lõuna poole, igalt poolt ühesugune toredus — ainult teifendites. — Walgest majakast umbes üks werst lõunahommiku poole seisab uus p u-

nane majaf. Walge majata ümbrus on noortele inimestele armsaks mängu- ja sportiplatsiks.

Walgest majakast Narwa maantee poole minnes leiame Hundikuristikku, kus üks oja Lasnamäe kaldalt orgu langeb. Rewadel, suure wee ajal pakub kost toredat waadet.

Marienberg. Teed mööda Wiimse ja Birita poole jõuame kõigepealt kõrge kalda peal seiswasse Marienbergi lossi. Ennem asus siin sukruwabrik, mis umbes 50 aasta eest maha põles. Praegu on lossi peremeheks krahw Orlow-Dawõidow, pealinnas politika tegelasena tuntud mees. Via kessel seisab uhte loss torniga ja wärawa postide otjas istuwad malmist kottad. Wärawa juurest wiib kivi-pawiljongist trepp alla merepinna. Waade pawiljongist linna peale on lõpmata kena.

Koše mets. Umbes kaks wersta Marienbergist põhjahommiku poole on paremat kätt üsna Birita jõe äärdes Koši mõis puieestikuga, metsaga, surnuaiaga ja mõisaomanitute matusepaigaga, mida neli Weizenbergi walmistatud kujud ehivad. Koht on juwe ajal wäga lugupeetud wälja sõiduks. Puieestiku waatamist lubatakse piletiga, mida Tallinnas, Pital uul. Koši kontorist ilma maksuta antakse. Teinepoolt Birita jõe on kallas madal ning sellepärast waade lähedal olewate kloostrikiriku waremete peale meeldiw.

Birita kloostrid waremeh. Püha Brigitta olnud Rootsi senatori Ulfio Hundmani abikaasa. Ta on aga usu waimustuses mehest lahku ja pühastid paikastid kumardama läinud. Teefond olnud pikk ja wäga raske. Brigitta teinud palju imetegusid, aitanud waeleid ja wiltsaid, elanud lihtsalt ja käinud Roomas, Neapolis, Sitsiilias ja mujal ära. Oma surma järele 1373. a. on ta paawsti Bonifatiusse IX poolt 1391 pühade hulka wastu wõetud. Brigitta nimelised kloostrid oliwad mõlemile soole määratud, meesterahwad elastiwad ühel pool, naesterahwad teisel pool. Nende üle walitses naismunk wõi nunn (abtes). Nunnade hoolets oli jõogi walmistamine. Toit anti läbi seinnaugu meesterahwaste kätte.

Esimene Brigitta nimeline klooster asutati Wadstenis Rootsimaal ja siit on ka teised tema nimelised oma alguse saanud. Tallinna Brigitta wõi Birita kloostrid ehitamiseks loetakse 1407 aastat. Tallinna ajaloo kirjutajad tõendawad kõik, et kolm meie linna kaupmeest Schwaberg, Hufser ja Kruiwe kõik oma waranduse ehitusel kloostrid heaks kinnud ja ise ka esimesteks munkadeks hakkanud. Ehitus kestnud 1436. a. ja siis pühitsetud ta piiskop Heinrich Üstküla poolest sisse. Wenad on aga juba 1412. a. siia elama asunud. Kloostrid ülespidamiseks kulufid on kõige kolme kubermangu mõisnikud ühes Tallinna kodanikudega kandnud. Nii oli kloostrid elu üsna mureta ja ta kestis 1577 a. kui wenelased Tallinna teist korda piirama hakkaswad. Iwan Hirmsa wäed ei saanud linnast küll mitte jagu, kuid klooster häwitati ära, wa-

randus wõeti kaaja, hooned põletati maha, elanikud tapeti ära ehk wiidi wangi ja sellest ajast saadik seisab see Maria oru flooster waremetes.

Kiriku hooned on määratu suure ja wägewad olnud. Nimelt näitab kirik ise ütle mata ruumikas olnud olewat. Geskülg, ilmatu kõrge, ilusate aknaaукubega paistab mere poolt nagu mõni sinisele põhjale maalitud dekoratsiooni pilt wälja. Mõnedes akna аукubes hoone tagapõhjas paistawad weel paekiwist gooti stiililised ornamendid. Ka nurgatorni müür on alles terve.

Rahwa jutu järele on Piritalt maalune tee Tallinna katoliku domini kani floostri sse wälja koinud.

Piirita jõe äärde on wiimasel ajal rohkesti juwemajasid ehitatud; maitse lise maid hooneid kui Tallinnas ja ümbruses muudu näha.

Wiimse nina. Wähe kaidaw on see ilus koht, wist waewalise juurde saamise tagajärel. Lasnamägi ulatab kõrge järju kaldana ssa wälja. Ninal seisab waremetes misgi hoone, wist endine tuletorn. Waade ssi linna, lahe, saarestiku, randade ja kallastiku peale on wäga kena.

Wigna saar. Wiimse nina läheduses lahes, 14 wersta Tallinnast, kõrge liiwalise pinnaga ja okaspuu metsaga. Saarel elawad alaliselt ainult paar perekonda.

Raisisaar Soome lahes, 16 wersta Tallinnast. Ta on weelaste salakiwide ja liiwaleetega ümberringi nagu ära kiltwatud. Saare pind 11 ruutwersta, elanikud on rootslased ja kalamehed. Saarel seisab suur tuletorn Tallinna reidile tuleku walgustamiseks. Ka asub ssiin hulk juwemajasid ning asumise tingimised on head.

Rõmme. 7 wersta linnast lõunapoole, Keila raudtee äärdes seisab juures mäna metsas kõige elawam wäljasõidu ja juwituse koht Tallinna läheduses, R õ m m e. Kuiv, terwisline ümbrus on ssa juba warakult asujaid meelitanud; iseäranis suureks kaswas nende arw wiimaste aastakümnete jooksul, mil korralik raudteeühendus sinna peajemise hõlpsaks tegi. Praegu on Rõmmel mitu sada juwemaja.

Rõmmest paar wersta lõunapoole on v. Glehni loss „**Mustamäe**“, waatamisewäärt ehitus. Selle lähedal on paari sülla kõrgune kividest kottulapituid kuju, mis mingit muinas aegset wägi meeest ehitada. Lossi kohal, mäeweeru all, on v. Glehni furnuaed, wäga ilusa ümbrusega. — Mustamäelt wersta 4 eemal on Harku mõisa, mille määratu puie stik iluarmastaja tähelepanemist koidab. Puie stik, mis toleda kuluga istutatud, on üks kõige kaunimatest Gesti maal. Iseäranis humuist pakub see puie stik kewadel, mai ja juuni kuudel, mil enam jagu puudest ja põesastest õitsemas.

Pärnu maanteel Saku poole minnes leiab rändaja kaks wäikest maakõrtsi:

Waldefi (Gestif. Sulkema), sellenimelise raudteeplatfõrmi ligidal ja

Piwa. Mõlemat maakõrtsi armastaks wist nende muistse oleku pärast ja sõidetaks iseäranis rohkestes talwel ssa wälja.

Zeliskopli mets, sellenimelisel kõrgel poolelsaarel puuwilla wabriku taga, ka väga elaw wäljasõidukoht pühapäewiti.

Sabersti lahe rand. Baltiski maantee kaudu minnes jõuame efimeselt **Seevaldi wainuhaigete-maja** juurde, mis umbes kümne aasta eest endise Winkleri metsa sisse ehitatud. Haigemaja on lühikesa aja jooksul juba paaril korral suurendatud. Kaugemale minnes leiame ka **ks w a n a l õ b u s õ i d u k o h t a**, **Stroomi** ja **Mustjõe**, wiimane sellesamanimelise jõekese kaldal. Veel kaugemal on linnamõis **Sabersti**, mille läheduses **Westmägi** palju jalutajaid, kes Nõmme liiwast lugu ei pea, oma juurde meelwab. Lahe lõuna-lääne kaldalt leiame suwemõisa **Liberty** ja **Rocca al mare** toredate puiestikkudega ja ilusate waatekohtadega mere peale. Wiimane suwemõis oli Eesti ja Saksa linnawolinikkude wahel suureks kisklemisepõhjuseks. Rocca al mare's on iseäranis tähelepanemiseväärt nõndanimetatud **Appia tee**, puiestee metsa ja nõmme wahel, mille äärde hulk **w a n u h a u a k i w i s i d** Tallinna dominikani-kloostrist ülesseatud. Pürjermeister Artur parun Girard de Soucanton lastis need 1882. a. prügi seest wälja kaewata ja siia tuua. Kõige wanemad hauakivid ulatavad 14. aastasaja sisse, mil liignimede tarwitamine alles wähenene oli. Liignimesid hakati alles 15. aastasajal üleüldiselt tarwitama. Kõige wanema kivi emanik, wistiiste keegi Tallinna raeherradest, on ainult „herra Abdolf“ nimetatud. Teistelt kividelt leiame wappisid ja märkisid, ühe hauakivi pealt (1881. a. pandud) leiame ka selleaegsete naisterahwaste riiete kujutuse.

Tiskre rand. Rannamõisa. Habersti mõisast mööda wiib maantee **Harku järwe** ja **Tiskre lahe** wahelt läbi **Tiskre külasse** ja **Rannamõisa**, mis omastkohast armastatud suwituse- ja wäljasõidupaikadeks on. Rannamõisa juures ulatab **p a e k i w i s e l j a n d i k**, **Lasnamäelt** ja **Nõmmelt** läbi tülles, jälle mere äärde. Siin on ta paiguti 150—180 jalga kõrgel, järjult alla langew, paiguti tšegi alt õõnjaks jöõdnud. Meelitawaks waatekohaks on nõndanimetatud „**kuradi kantjel**“, mis iga filmapilk langeda ähwardab, ning ometi aastakümneid on seisnud. Piisut kaugemale minnes jõuame **r ö d w l i k o o p a s s e**, millega mõnesugused muinasjutud peidetul warandustest ja wangishoitud neudest on ühendatud. Mäe weerul on puhkusepaigaks **Kallaste kõrts**. Kalda all leiame **Lukka** suwemõisa, toreda aiaga.

Keila. Keilat oma alewitvga tuleb maa alewikkude seast ilusamaks lugeda. Ta on raudteega linnast sõites 25 wersta taga. Siin seisab ühes põllumurkas **Luteruse kuju**, millele omal ajal Tallinnas mitte kohta ei olewat leitud.

Joa mõis Keila jõe kaldal mere lähedal, Baltiski maantee kaudu minnes Tallinnast 25 wersta, Keila wakkalist 12 wersta. Keila jõgi sünnitab siin ilusa kose ja selle lähedusesse ehitati niinimetatud

Soa loss, Inglise-gooti stiiline, würst Wolkonskite omandus. Lossis on palju wanu ajaloolisi asju, mis igale muuseumilegi omased oleks. Lossi hooned ei ole suured, aga väga ehitud ja peenemaitselise fiskejeadega.

Lossi lähedal on ise hoones kirik ja lossi eelsel platsil kuulsa Canova marmorikuju „Veenus“. Siinjas lähedal seisab walitseja hoone ja iseäraline ehitus, kus sagedad turistid süüa wõiwad.

Kõiki ümbrust katab paks ja tihe okasmets, mille kunstniku käsi puieestikuks on muutnud. Selle puieestiku pikkus ulatab mitme wersta peale ja temas leidub lõpmata hulgal orgusid ja mäefinkusid, kujukusid, lillepeenraid, surisewaid hallikaid, sildasid üle läbijooksu Keila jõe ja muud iluasju. Siin on ka kõik ühendatud, mida Cestimaa loodus ja kunstniku käed kokku ulatada suutiswad. Peale armurikka kodumaa kasvude hulga näeb film siin taimi ja puid küll Siberist, küll Kaukasiast, küll Lääne-euroopast, küll Amerikast, küll Aasiast ja mujalt, ülepea kõiki, mis kasvades Cestimaa kliima raskusid kanda suutwad.

Ja mis lahtisel õhul ei kaswa, neid peidetakse suurepäralistesje orangereidesse ning kõik kasvab ütle mata hästi. Mitmetel puudel on otse otsata suurus ja nende seas palju mitmete kõrgete isikute poolt, Nikolai I. hakates, istutatud.

Klooga. Selle nimeline on üks Keilatagune raudteejaam von Klugeni lossiga, kahjuks wähe reisirijatest tänini tema kauguse pärast tähele pandud.

Raudteejaamast metsa sisse minnes tuleb natute maad läbi paksu tihniku läbi sammuda ning meie jõuame waitse metsajärwe äärde, mille teinepoolt kaldaist ilus torniga loss üle wee wastu waatab. Ümber ringi on sügaw rahu ja metsas ei kuule muud, kui lindude lõppemata plagistamist ja rohutirtsude firistamist. Kuid see sügaw suurepäraline rahu on just Klooga lossi ja tema ümbruse iseäraldus, mis rändaja meelde sügawa jälje järele jätab.



Uulitsate nimestik.

Ahju uul.	D-5	Hollandi uul. Uus	F-2-3
Ahwrika "	F-5	Hospitali "	E-5
Aia D-E-3	D-E-3	Jaama "	E-3
Aiawilja "	F-3	Jaani "	D-E-4
Aida "	D-3	Jahu "	C-D-1-2
Alam Luha "	C-6	Jakobi "	F-G-5
Alberti "	A-3	Inscheneri "	E-3
Alendri "	C-5	Inwalidi "	E-6
Allemanni B-4-5-6	B-4-5-6	Israeli "	F-5
Allemanni Üus uul.	B-C-6	Juhkentali " Suur	F-5
Amerika Suur "	B-C-5	" Weike	F-5
" Weike "	B-C-D-6	Jürgensoni(Girgensoni)u.	B-C-2
Apteegi uul.	D-3	Kaarli "	C-4
Arehna (Arewjewi) Suur	E-4-5	Kaewu "	C-D-4-5
" Weike	E-4	Kalamaja " Uus	B-C-1-2
Balesna uul. " Suur	E-4-5	" " Wana	C-1-2
" " Weike	E-4-5	" " Weike	C-2
Ballasti "	H-5	" " põikuul.	C-2
Baltiski maantee	A-B-4	Kalarand "	D-1-2
Batarei uul. Suur	C-D-2	Kala turg "	D-1-2
" " Weike	C-D-1	Kalda uul.	E-2
Brokumägi	D-3	Kalewi "	B-2
Datschi uul.	G-3	Kana "	E-4
Doom-Kuninga "	C-5	Karja " Suur	D-4
Doom-Promenadi "	B-C-4-5	" " Weike	D-4
Doom-Waestekooli "	B-4-5	Karjawarawa puistee	D-4
Doompää plats "	C-3-4	Kasanski uul.	E-F-4-5
Drawingi "	F-5	Kasarmu "	G-5
Duglase (Tuglase) "	C-3-4	Katusepapi "	H-5
Dunkri "	D-3	Kaupmehe "	E-4-5
Epinatjewi Suur "	F-G-3-4	Kentmanni "	D-E-4-5
" " Weike	G-3-4	" " põikuul.	D-E-5
Erbe "	C-5	Kilstoa kangialune	D-3
Erne "	E-6	Kinga uul.	D-3
Falki tee "	B-C-4	Kiriku "	C-3
Falkspargi "	B-4	Kiriku plats	C-3-4
Gilde "	F-5	Kirikuaja u. Waata Surnuaja u.	
Girgensoni "	B-C-2	Kiwi uul.	D-6
Gonsiori "	E-3-4	Kiwimurru "	H-5
" uul. Weike	F-3-4	Klasingi "	F-4
Graniti "	B-2	Kloostri "	C-D-3
Gümnasiumi "	C-3	" " Weike	C-3
Hallika "	D-5	Kohtu "	C-3
Harju "	D-4	Kollane "	G-4
Harjuwarawa puistee	C-D-3-4	Komandandi "	C-D-4
Härjapea uul.	A-3	Kompasna " Suur	F-3-4
Härjapeajõe "	F-3	" " Weike	F-3-4
Heeringa "	F-4	Kooli "	C-3
Heina "	A-3	Kooli " Doompeal	C-3-4
Heina turg	D-4	Kordesi "	B-4
Heliste "	D-3	Kotzebu "	C-2
Hobusepea "	D-3	Köie "	C-1
Hollandi "	F-3	Kristinentali uul.	C-6

Kullaseppa uul.		D-3-4	Puupapi uul.		H-5
Kuke	"	E-4	Puuwilja	"	F-4
Kuninga	"	D-4	Püssirohu uul.	"	F-5
Küti	"	C-1	Raatus	"	D-3
Laagri	Suur	C-1	Rahukohtu	"	C-3
	Weike	C-1	Rannawärawa puiestee	"	D-2
Labaratoriumi	"	D-2-3	Rannawäraw Suur	"	D-2
Lai	"	D-2-3		Weike	D-E-2
Lasnamäe	"	H-4-5	Rataskaewu uul.	"	C-3-4
Lessingi	"	B-4-5	Raua	"	G-3
Liiwa	G-H	G-H-3-4	Riesenkampfi	"	G-3-4-5
	Weike	D-E-4	Roheline aas	"	H-3
Liiwalaia	"	D-E-5	Rohu	"	A-3
Liiwamäe	"	F-5	Rosenkrantsi	Suur	D-5
Lõuna	"	D-6		Weike	D-4-5
Lubja	"	G-H-5	Roosi	"	F-5-6
Luha	Alam	C-6	Rulkowiuse	"	C-6
Luha	Ülem	C-D-6	Russowi	"	B-4
Luisentali	"	B-C-5	Ruttu	"	C-4
Lutre	"	G-H-3	Rütüti	"	C-D-4
Lutre Waestekooli uul.	"	F-G-5	Rütüti	Toompeal	C-3
Lühikejalg	"	C-4	Saani	"	B-4
Maakre uul.	"	E-4	Sadama	"	E-2
Magasini	"	E-5-6	Sadama	Uus F-G	2-3
Malmi	"	B-2	Saiakangi	"	D-3
Maneschi	"	E-3-4	Salongi	"	G-H-3
Mardi	"	F-5	Sambla	"	A-3
Masina	"	G-5-6	Sauna	"	D-4
Mäekalda	"	H-4	Seltri	"	E-4
Medwedjewi	"	F-3	Septembri	"	F-5
Mundi	"	D-3	Schiini	"	B-5
Munga	"	D-3	Schubbe	"	E-4
Müüriwahe	"	D-3-4	Simeoni	"	E-F-2-3
Naeri	"	E-6	Slabodka	"	G-4
Narwa maant.	E-F-G-H	2-3	Soo	"	A-B-1
Niguliste uul.	"	C-D-4	Sõja	"	B-1
Niine	"	C-2	Sõõrensi	"	B-4
Nikitini	"	B-4	Stifti	"	G-H-3
Nunne	"	C-3	Surnuaja	"	E-5-6
Nürnbergi	"	B-4	Suur-Amerika uul.	"	B-C-5
Olewiste	"	D-2	Arehna	"	E-4-5
Olga	"	A-3	Balesna	"	E-4-5
Oskari	"	A-3	Batarei	"	C-D-1
Õle	"	A-3	Epinatjewi	"	F-G-3-4
Õuna	"	E-4-5	Juhkentali	"	F-5
Pagari	"	D-2-3	Karja	"	D-4
Päasukese	"	E-4	Kompasna	"	F-3-4
	Weike	E-4	Laagri	"	C-1
Pärnu maantee	Suur	D-5-6	Pärnu maantee	"	D-5-6
	Weike	D-4-5	Ranna wäraw	"	D-2
Pikk uul.	"	D-2-3	Rosenkrantsi uul.	"	D-5
Pikk jalg	"	C-3-4	Tartu maant.	E-F-G	4-5
Polgu uul.	"	F-5	Suurtüki uul.	"	C-D-2
Posti	"	D-4	Tarabella uul.	"	A-3
Prii	"	B-1	Tartu maant.	Suur E-F-G	4-5
Puschkini	"	F-G-2-3		Weike	E-4

Tatarski uu.	1-4-5-6
" " Uus	D-E-5-6
Tähe "	B-5
Technika "	B-4
Teliskiwi "	A-B-3-4
Teliskopli "	A-B-C-2
Tina "	G-3
Tolli "	D-2
Tornimäe "	F-4
Tõnismägi "	C-D-5
Troonipärija puiestik	C-2
Tsehi (Zehi) uul.	D-5
Tuglase "	C-3-4
Tui "	C-5
Turg heina-	D-4
" kala-	D-2
" Uus	D-E-4
" Wana	D-3
" Wene	E-3
Uuemaailma uul.	C-6
Uus	D-3
Uus Allemanni "	B-C-6
Uus Hollandi "	F-2-3
" Kalamaja "	B-C-1-2
" Sadama "	F-G-2-3
" Tatarski "	D-E-5-6
" turg	D-E-4
" Weerenni "	G-3
Ülem jõe "	E-F-3
" Luha "	C-D-6
Wabriku "	A-B-2
Waimu "	D-3
Waksali puiestee	B-C-3-4
Wana Kalamaja uul.	C-1-2
" Posti "	D-4
" turg "	D-3
" Wiru "	D-E-3
Warblase "	C-5
Wase "	G-3
Weerenni "	D-E-5-6
" " Uus	G-3
Weike Amerika uul.	B-C-6
" Arehna (Arewjewi) u.	E-4
" Balesna uul.	E-4-5
" Batarei "	C-D-1
" Epinatjewi "	G-3-4
" Gonsiori "	F-3-4
" Juhkentali "	F-5
" Kalamaja "	C-2
" Karja "	D-4
" Kloostri "	C-3
" Kompasna "	F-3-4
" Laagri "	C-1
" Liiwa "	D-E-5
" Pääsukese "	E-4
" Pärnu maantee	D-4-5

Weike Rannawäraw	D-E-2
" Rosenkrantsi uul.	D-4-5
Wene uul.	D-3
Willardi "	B-5
Wiru "	D-E-3-4
" " Wana	D-E-3
" puiestee "	E-2-3-4
Wismari "	C-4
Wittenhofi "	B-C-5
Wladimiri "	F-G-3-4
Wolta "	A-B-1-2
Woormehe "	D-3

Ametikohad, awalikud asutused j. n. ed.

Ploompuu rmtk. (Harju u.)	1	C-5*
Aktiisi walitsus	2	E-3
Ekspresside-artell Harju u. № 45		
Elewator	3	F-2
Kameral koda	4	C-4
Kubermangu walitsus	5	C-4
Kontroll koda	6	F-3
Pandimaja. Sauna u. Saarmanni m.		
Raamatukogu (Linna, maksuta).		
Nunne uul. № 2		
Raekoda	7	D-3
Rahukohtu kogu	8	C-3
Postimaja	8 a	D-3
Politsei, linna	8 b	C-3
Ringkonna kohus	9	D-4
Rüütli maja	57	C-3
Tapamaja		H-4
Tolliamet	11	E-2

Pangad.

Eesti Laenu ja Eoiu ühisus		
Karja uul.		D-4
Ühendatud (Union) pank	12	D-3
Hoeppeneri	13	D-4
Kredita-kassa, mõisnikkude	13a	D-4
Riia kaubapank	14	D-3
Riigi "	15	D-4
Scheeli "	16	D-4
Tall. wastast. kredit üh.	17	D-4

Seltsid, lõbustusekohad.

Bade salong	18	H-3
Börse saal	19	D-3
Eesti teater	20	D-4
Estonia selts	21	E-4
Kanuti gilde	22	D-3
Kontserdi aed	23	H-3

*) Tähed ja numbrid näitawad, missuguses ruutus unilts ehk asutus kaardilt leida on. Esimene nr. on iga asutuse juure kaarti peale tähendatud.

Keiserlik palee (Kuberneri suvekorter)	24	H-3
Pritsimaja	25	E-3
Saksa teater	26	D-4
Tallinna klubi	27	D-4
Walwaja selts	28	D-5
Wene klubi	28a	D-4

Kirikud: ewang.

Toompea	29	C-3
Jaani	30	D-4
Kaarli	31	C-4-5
Niguliste	32	C-D-4
Olewiste	33	D-2
Püha Waimu	34	D-3
Rootsi (Mihkli, Pauluse)	35	C-D-4

Wene õigeusu.

Aleks. Newski peak.	36	C-4
Kasani kirik	37	E-F-5
Batarei	38	C-1
Aleks. Newski	39	E-6
Nikolai	40	D-3
Preobraschenski	41	D-3
Pühtitsa	42	E-F-4
Simeoni	43	E-3
Katoliku	44	D-3

Kliinikud, haigemajad.

Diakonissi maja (Tallinna ümb- rusk. kaarti peal)	48	
Eesti erakliinik	49	D-3
Greiffenhageni erakl.	50	D-5
Kliinik	51	D-3
Prii hospital	52	E-5
Saalem, joomahaigete parandus- maja suurel Tartu maanteel.		
Seewald, nõrgameelsete paran- dusmaja. (Tall. ümbrusk. kaarti peal).		
Sünnitajate maja. Dr. Knüpferi naistekliinik Suur-Balesna u. №12		

Koolid ja õpeasutused.

Eestimaa rahwahariduse S. Öhu- kursused. Kooli uul. 2		
--	--	--

Gümnasium Aleksandri	53	E-3
" Nikolai	54	C-3
Kaubanduse kool (endine Narus- becki), W. Pärnu m. 19-a		
Katarina II 4 kl. linnakool Pikal uul. № 59		
Lenderi era tütarlaste gümnasium S. Karja uul. № 13.		
Raudteekool	55	B-3
Realkool	56	D-4
Tallinna 4 kl. linnakool. Wene uul. № 22		
Tallinna keskkooli õhtukursused. W. Pärnu m. 19-a.		
Tütarlaste gümnasium S. Tartu maantee № 11		

Hotellid.

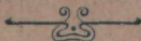
De Russie	57	D-4
Du Nord	58	C-D-3
Kuldkotkas	59	C-3
Kuldlöwi	60	D-4
St. Petersburg	61	C-D-3

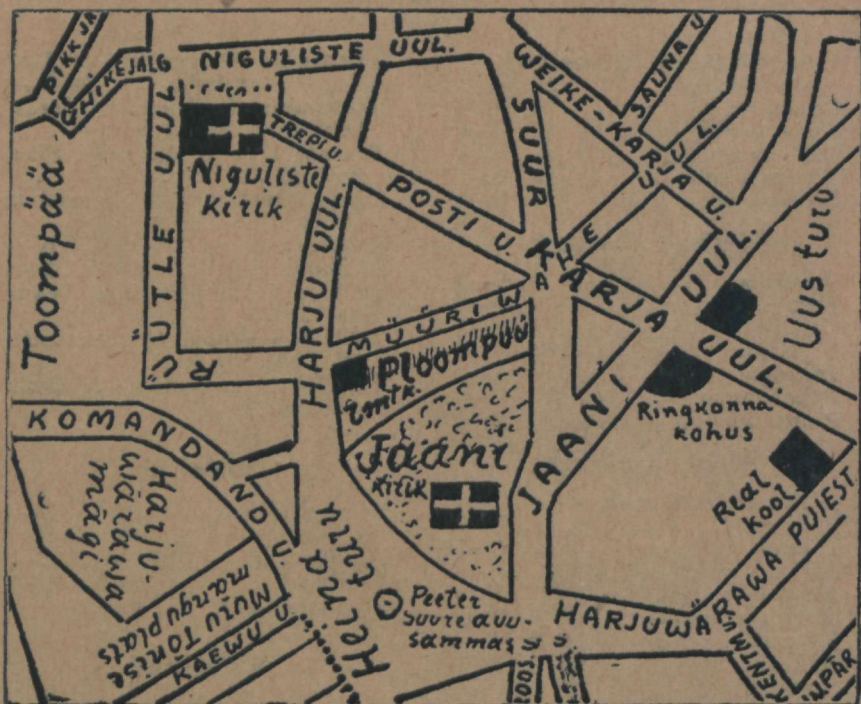
Wabrikud.

Gaasi wabrik	62	D-2
Dwigateli waguniwabr.		H-6
Johansoni paberiw.	63	E-F-4
Krulli masinate wabrik		A-2
Lutheri puutööst.		D-6
Mayeri keemia		A-4-5
Metalli		A-B-1-2
Puupapi	64	H-5-6
Rotermanni		E-3
Weewärk	65	G-5
Wiegandi mas. wabrik		C-D-2
Wolta elektri		A-1

Waksaliid.

Balti	66	C-D
Wiljandi-Sadama	67	G-3
Pea (Tall. ümbruskonna kaarti peal).		
Jachtklubi		F-2





Ploompuu raamatukauplus

Tallinnas, ħarju wärawas, ħarju ja Müüriwahe uulitsa nurgal,
on kõige suurem ja täielikum

 Eesti kirjanduse poolest, 

kus uemad ja wanemad raamatud wiimase wõimaluseni saadawal on.

Tallinna waatekaartisid ja muid ilupostkaartisid suures walikus, nii-
sama ka Eestimaa postkaardid kõige ilusamatest kohtadest.

Päewapildi ja postkaardi albumisi

ei teata meilt palju nõuda, sest et need mitte meie ħea kaubaasjad ei ole,
aga selle eest müüme neid hästi odawalt, odawam kui keegi teine.

Kirjutusmaterjali, heftisid, kladesid, taskuraamatuid
jne., jne., jne.

Ploompuu, ħarjuwärawas.